

Keith Lowe

ZDIVOČELÝ KONTINENT

Evropa
po druhé světové válce

paseka

Keith Lowe
ZDIVOČELÝ KONTINENT

Keith Lowe

Zdivočelý kontinent

Evropa po druhé světové válce

NAKLADATELSTVÍ PASEKA

PRAHA – LITOMYŠL

PŘELOŽILY MARIE ŠMILAUEROVÁ A ZUZANA ŠŤASTNÁ

SAVAGE CONTINENT:

EUROPE IN THE AFTERMATH OF WORLD WAR II

Original English language edition first published

by Penguin Books Ltd, London

Text copyright SAVAGE CONTINENT © Keith Lowe, 2012

All rights reserved

Translation © Marie Šmilauerová, Zuzana Šťastná, 2015

ISBN 978-80-7432-648-6 (PDF)

Věnováno Veře

OBSAH

ÚVOD	11	
ČÁST PRVNÍ: DĚDICTVÍ VÁLKY		17
1	Hmotná zkáza	18
2	Nepřítomní	25
3	Vysídlení	38
4	Hladomor	44
5	Morální zkáza	50
6	Naděje	65
7	Krajina chaosu	72
ČÁST DRUHÁ: POMSTA		75
8	Žízeň po krvi	76
9	Osvobození táborů	79
10	Umírněná pomsta: nuceně nasazení	92
11	Němečtí váleční zajatci	106
12	Pomsta, která se vymkla kontrole: východní Evropa	117
13	Nepřítel uvnitř	133
14	Pomsta na ženách a dětech	155
15	Účel pomsty	168
ČÁST TŘETÍ: ETNICKÉ ČISTKY		173
16	Válečná rozhodnutí	174
17	Židovský útěk	176
18	Etnické čistky na Ukrajině a v Polsku	195
19	Vyhnání Němců	210
20	Evropa v kostce: Jugoslávie	226
21	Západní tolerance, východní nesnášenlivost	240

ČÁST ČTVRTÁ: OBČANSKÁ VÁLKA 243

22	Války uvnitř válek	244
23	Politické násilí ve Francii a Itálii	248
24	Řecká občanská válka	264
25	Kukaččí mládě v hnízdě: komunismus v Rumunsku	280
26	Podmanění východní Evropy	301
27	Odboj „lesních bratrů“	309
28	Zrcadlo studené války	325

ZÁVĚR 330

	Poděkování	341
	Bibliografie	348
	Poznámky	360
	Původ vyobrazení	399
	Rejstřík	400

1. Územní změny v Evropě, 1945–1947

ÚVOD

Představte si svět bez institucí. Svět, v němž jako by se hranice mezi státy rozplynuly a zůstala jen jediná, nekonečná krajina křižovaná lidmi pátrajícími po společenstvích, která už zanikla. Neexistují už správní orgány, nejen na celostátní úrovni, ale dokonce ani na té lokální. Neexistují školy ani univerzity, knihovny ani archivy, není jak se dostat k jakýmkoli informacím. Nejsou kina ani divadla, a rozhodně není televize. Rádio občas funguje, ale vysílání je špatně slyšitelné a téměř vždy cizojazyčné. Noviny nikdo neviděl už dlouhé týdny. Nejsou tu železnice ani motorová vozidla, žádné telefony ani telegramy, žádné poštovní úřady, vůbec žádná možnost spojení, kromě toho, co je předáváno od úst k ústům.

Neexistují ani banky, ale tím nikdo příliš nestrádá, neboť peníze ztratily veškerou hodnotu. Nejsou zde žádné obchody, protože není co prodávat. Nic se nevyrobí – bývalé velké továrny a závody byly všechny zničeny nebo rozebrány, stejně jako většina ostatních budov. Nejsou žádné nástroje, kromě toho, co lze vyhrabat z trosk. Není jídlo.

Právo a pořádek prakticky neexistují, neboť zde není ani policie, ani soudní moc. Zdá se, že v některých oblastech již lidé ztratili jasný smysl pro to, co je správné a co špatné. Berou si, co je napadne, aniž by pomysleli na vlastníka, ba celkově zmizelo povědomí o tom, co to vlastnictví je. Majetek zůstal jen těm, kdo jsou dost silní na to, aby si ho udrželi, a těm, kdo jsou ochotni při jeho ochraně nasadit život. Ulicemi se potulují ozbrojení muži, berou si, co chtějí, a vyhrožují každému, kdo se jim postaví do cesty. Ženy všeho věku i postavení nabízejí svá těla za jídlo a ochranu. Nezbyl žádný stud. Žádná morálka. Jen pud sebezáchovy.

Pro současnou generaci je těžké si představit, že by takový svět existoval někde jinde než v hlavách hollywoodských scenáristů. Přesto dnes stále žijí statisíce lidí, kteří přesně takové podmínky zažili – ne v odlehlých koutech světa, nýbrž v samém srdci oblasti, která je už po desetiletí považována za

jednu z nejstabilnějších a nejrozvinutějších na světě. V letech 1944 až 1945 zavládl v rozlehlých částech Evropy na dlouhé měsíce naprostý chaos. Druhá světová válka – jednoznačně nejničivější válka v dějinách – zdevastovala nejen fyzickou infrastrukturu, ale i principy, na nichž stály státy. Politické systémy se rozpadly natolik, že američtí pozorovatelé varovali před nebezpečím občanské války celoevropského rozsahu.¹ Cílené rozkastrování společnosti nezvratně zaselo mezi sousedy nedůvěru a všudypřítomný hladomor vzal osobní morálce veškerý smysl. „Evropa je ve stavu, kterému žádný Američan nemá šanci porozumět,“ psaly americké noviny *New York Times* v březnu 1945. Stal se z ní „Nový temný kontinent“.²

To, že se Evropa dokázala z tohoto bahna zvednout a následně se stát prosperujícím a tolerantním světadílem, působí téměř jako zázrak. Když se díváme na to, čeho všeho se při rekonstrukci podařilo dosáhnout – opětovné budování silnic, železnic, továren, dokonce celých měst – je snadné nevidět nic než pokrok. Neméně impozantní je politické znovuzrození, které proběhlo na Západě, zvláště pak rehabilitace Německa, jež se během pouhých pár let proměnilo z černé ovce v zodpovědného člena evropské rodiny. Během poválečných let se také zrodila nová touha po mezinárodní spolupráci, která by přinesla nejen prosperitu, ale též mír. Desetiletí následující po roce 1945 jsou vyzdvihována jako nejdelší nepřerušované období mezinárodního míru v Evropě od dob říše římské.

Není divu, že ti, kteří píšou o poválečné době – historici, státníci i ekonomové –, ji často vykreslují coby období, kdy Evropa povstala z popela zkázy jako fénix. Z tohoto pohledu ukončení války znamenalo nejen konec útisku a násilí, ale i duchovní, morální a ekonomické znovuzrození celého kontinentu. Němci nazývají měsíce po válce *Stunde nul* (Nultá hodina), čímž vyjadřují, že se za vším udělala tlustá čára a dějiny se směly začít psát znovu od nuly.

Člověk však nepotřebuje příliš představivosti, aby si uvědomil, že takový pohled na poválečné dějiny je značně příkrášlený. Předně válka neskončila jednoduše Hitlerovou porážkou. Ukončit konflikt rozměrů druhé světové války, zahrnující mnohé menší občanské spory, trvalo měsíce, ne-li roky, a v různých částech Evropy k tomu došlo v různou dobu. Například na Sicílii a na jihu Itálie bylo víceméně po všem už na podzim roku 1943. Ve Francii válka pro většinu civilistů skončila o rok později, na podzim roku 1944. Naopak v některých částech východní Evropy násilí pokračovalo ještě dlouho po Dni vítězství. V Jugoslávii bojovaly Titovy oddíly s německými jednotkami minimálně do 15. května 1945. V Řecku, Jugoslávii a Polsku zuřily občanské války, původně rozdmýchané nacisty, ještě několik let po skončení hlavní války a v pobaltských státech i na Ukrajině pokračovali nacionalističtí partyzáni v bojích proti sovětským oddílům až hluboko do padesátých let.

Někteří Poláci jsou přesvědčeni, že druhá světová válka ve skutečnosti trvala až do nedávné doby – vzhledem k tomu, že konflikt oficiálně začal vpádem jak

německých, tak sovětských vojsk na jejich území, skončil podle nich teprve tehdy, když roku 1993 zemi opustil poslední sovětský tank. Stejně to vnímají i mnozí lidé v pobaltských zemích – roku 2005 prezidenti Estonska a Litvy odmítli navštívit Moskvu u příležitosti oslavy 60. výročí Dne vítězství, neboť podle nich osvobození přišlo, minimálně pro jejich země, až na počátku devadesátých let. Pokud vezmeme v potaz též studenou válku, která byla v podstatě řadou neustálých konfliktů mezi východní a západní Evropou, a několik národních povstání proti sovětské nadvládě, pak se tvrzení, že poválečná léta byla dobou nepřerušeno míru, zdá zoufale přehnané.

Podobně pochybná je rovněž myšlenka *Stunde nul*. Žádná tlustá čára nakreslena nebyla, ať po tom němečtí státníci toužili sebevíc. Po skončení války se přes všechny oblasti evropského života přehnal vlny msty a odvety. Národy přicházely o území a majetek, ve vládách a institucích probíhaly čistky a celé komunity byly terorizovány za to, co podle druhých udělaly během války. Nejhuře byli často ztrestáni jednotlivci. Německé občany všude po Evropě mlátili, zatýkali, zotročovali nebo jednoduše vraždili. Vojáci a policisté, kteří kolaborovali s nacisty, byli zatýkáni a mučeni. Ženy, které spaly s německými vojáky, lidé vysvlékli, oholili jim hlavy a vodili je ulicemi potřené dehtem. Miliony Němek, Maďarek a Rakušank byly znásilněny. Namísto nového začátku tak poválečné chvíle jen umocnily mezi komunitami i národy zášť, která v mnoha oblastech trvá dodnes.

Konec války také neznamenal pro Evropu zrození nové éry národnostní harmonie. Ba naopak, v některých částech Evropy se etnické napětí dokonce zhoršilo. Židé byli nadále diskriminováni, úplně stejně jako během samotné války. Menšiny se všude opět stávaly politickými terči, což v některých oblastech vedlo ke stejně ohavným zločinům, jaké páchali nacisté. Poválečné období taktéž přineslo logické důsledky nacistického úsilí kategorizovat a oddělit jednotlivé rasy. V letech 1945 až 1947 proběhly některé z největších etnických čistek, jaké kdy svět viděl, v rámci nichž byly ze svých domovů vyhnány miliony mužů, žen a dětí. O tomto tématu obdivovatelé „evropského zázraku“ mluví jen zřídka a ještě vzácněji mu někdo rozumí; i ti, kdo berou na vědomí odsuny Němců, vědí jen velmi málo o podobných odsunech dalších menšin ve východní Evropě. Kulturní různorodost, která před válkou (a dokonce i během ní) bývala evropskému kontinentu tak vlastní, utrhla smrtelnou ránu až po jejím skončení.

Na zajímavosti tomu přidává skutečnost, že rekonstrukce Evropy započala uprostřed těchto problémů. Avšak rozběhnout rekonstrukci nešlo o nic rychleji než ukončit válku. Lidé žijící mezi troskami zničených evropských měst mysleli více na drobné starosti každodenního přežití než na to, jak obnovit základní stavební kameny společnosti. Byli vyhladovělí, zdrcení ztrátou blízkých a zatrpklí kvůli rokům utrpení, kterým si museli projít. Dřív, než je bylo možno motivovat, aby začali s obnovou, potřebovali čas, aby dali průchod svému hněvu, vyrovnali se s minulostí a truchlili.

Noví představitelé státní moci, kteří se po celé Evropě ujímali úřadů, také potřebovali čas, aby upevnili své postavení. Jejich primárním cílem nebylo odklidit hromady trosek, ani opravit železniční linky, ani znovu otevřít továrny, nýbrž jen jmenovat zastupitele a orgány místní správy pro jednotlivé oblasti svých zemí. Tyto orgány si pak musely získat důvěru lidí, kteří se ve velké většině naučili za šest let organizované krutosti přistupovat ke všem institucím s krajní nedůvěrou. Za takových okolností bylo zavedení nějakého práva a pořádku, o materiální obnově nemluvě, sotva víc než bláhový sen. O takové věci se mohli pokoušet jen externí činitelé – spojenecké armády, Organizace spojených národů, Červený kříž –, kteří na to měli dostatečnou autoritu či pracovní sílu. Tam, kde tito činitelé chyběli, vládl chaos.

* * *

Příběh Evropy v době bezprostředně po skončení války proto není primárně příběhem obnovy a očisty, nýbrž pádu do anarchie. Tato část historie nikdy nebyla řádně zdokumentována. Desítky skvělých knih popisují události v jednotlivých zemích, zvláště v Německu, ale činí tak na úkor širšího obrazu: stejná témata se objevují znovu a znovu napříč celým kontinentem. Najdou se jedno či dvě historiografická díla, například *Poválečná Evropa* Tonyho Judta, která prezentují širší pohled na kontinent jako celek – nieméně tím, že mají mnohem větší časový rozsah, jsou nucena shrnout události doby těsně poválečné v pouhých několika kapitolách. Pokud je mi známo, neexistuje žádná kniha v kterémkoli jazyce, která by detailně popisovala celý kontinent, od východu po západ, během tohoto zlomového a bouřlivého období.

Tato kniha je zčásti pokusem napravit tuto situaci. Nesnaží se na rozdíl od mnoha jiných knih vysvětlit, jak kontinent nakonec povstal z popela a jak usiloval o fyzickou, ekonomickou i morální obnovu. Nesoustředí se na Norimberský proces nebo Marshallův plán, ani na žádný z ostatních pokusů vyléčit rány způsobené válkou. Namísto toho se zabývá obdobím, kdy ještě takové pokusy o nápravu ani nepřicházely v úvahu. Obdobím, kdy byla většina Evropy stále krajně nestabilní a sebemenší provokace mohla znovu rozpoutat násilí. V určitém smyslu se pokouší o nemožné: popsat chaos. Pomáhá si tím, že z tohoto chaosu vybírá rozličné prvky a nastiňuje, jak jsou provázány společnými tématy.

Začnu tím, že přesně ukážu, co vše bylo během války zničeno, materiálně i morálně. Pouze když plně pochopíme hodnotu toho, co bylo ztraceno, budeme schopni porozumět událostem, jež následovaly. Část druhá popisuje vlnu msty, která se přehnala přes celý kontinent, a nastiňuje, jak politici tento fenomén zneužívali ke svým vlastním cílům. Téma pomsty je v této knize neustále přítomné a bez toho, abychom pochopili její důvody i to, k jakým účelům byla využívána, nemůžeme proniknout do atmosféry poválečné Evropy. Části třetí

a čtvrtá ukazují, jak to vypadalo, když se takové mstě i jiným formám násilí nechal volný průběh: následné etnické čistky, politické násilí a občanské války se zapsaly mezi nejvýznamnější události evropských dějin. Pokusím se dokázat, že byly v podstatě posledními smrtelnými záchvěvy druhé světové války – a že v mnoha případech tvořily víceméně plynulý přechod ke studené válce. Kniha tak pokrývá zhruba roky 1944 až 1949.

Jedním z mých hlavních cílů při psaní této knihy bylo oprostít se od zúženého západního pohledu, který převažuje ve většině děl zabývajících se tímto obdobím. Celá desetiletí se knihy o poválečné době zaměřovaly na události v západní Evropě, převážně z toho důvodu, že informace o východní Evropě byly těžko dostupné, dokonce i ve východní Evropě samotné. Od rozpadu východního bloku se tyto informace staly dostupnějšími, stále však zůstávají pro většinu nesrozumitelné a obvykle se objevují pouze v odborných publikacích a časopisech, často jen v jazyce autora. Ačkoli tedy polští, čeští a maďarští autoři provedli mnoho průkopnické práce, jejich výsledky jsou dostupné pouze v polštině, češtině či maďarštině. Navíc povětšinou zůstávají jen v rukou akademiků – což mě přivádí k dalšímu záměru této knihy: oživit poválečné období pro širokou veřejnost.

Mým posledním a možná nejdůležitějším záměrem je proklestit cestu labyrintem mýtů, které byly a jsou o poválečné době šířeny. Ukázalo se, že mnohé „masakry“, kterými jsem se zabýval, jsou při bližším zkoumání výrazně méně dramatické, než jak jsou obvykle podávány. Na druhou stranu byla některá strašlivá zvěrstva zametena pod koberec, nebo byla jednoduše přehlušena dalšími historickými událostmi. Ačkoli pravdivé pozadí mnoha z těchto incidentů už nejspíše nelze odhalit, je alespoň možné odstranit některé ze lží.

Noční můrou je pro mne zvláště přemíra neurčitých a nepodložených statistik, které se obvykle omílají při diskusích o tomto období. Na statistikách totiž opravdu záleží, neboť jsou často využívány k politickým účelům. Některé národy běžně zveličují zločiny svých sousedů, buď aby odvedly pozornost od vlastních zločinů, nebo aby prosadily své národní zájmy. Politické strany všech barev rády vyzdvihují přečiny svých soupeřů a zlehčují přečiny svých spojenců. Historikové také občas přehánějí, nebo prostě jen vyberou to nejvíc vzrušující číslo z celé řady dostupných údajů, aby svým příběhům dodali na dramatičnosti. Avšak příběhy z tohoto období jsou dostatečně dramatické samy o sobě – nepotřebují žádné přehánění. Z toho důvodu jsem se vždy, když to bylo možné, snažil založit všechny své statistiky na oficiálních zdrojích, případně na spolehlivých odborných studiích, pokud oficiální zdroje chybějí, nebo jsou pochybné. V případech, kdy si statistiky odporují, jsem v hlavním textu použil číslo, které považuji za nejspolehlivější, a alternativní počty uvedl v poznámkách.

Nieméně by bylo naivní si myslet, že na mých pokusech o přesnost není co zlepšit. Stejně tak nemohu předstírat, že je tato kniha „dokonalým“ či

„vyčerpávajícím“ shrnutím historie těsně poválečné doby v Evropě – na to je její tematika příliš široká. Namísto toho představuje pokus vnést světlo do celé řady překvapivých a občas i děsivých událostí pro ty, kdo by je jinak možná nikdy neobjevili.

Doufám, že rozpoutá debatu o tom, jak tyto události ovlivnily náš kontinent během nejbolestivějších stadií jeho obnovování, a že třeba podnítí druhé k hlubšímu bádání, neboť je zde velmi široké pole pro další výzkum. Pokud je minulost cizinou, toto období v evropské historii stále zahrnuje rozlehlé oblasti označené pouze slovy „zde jsou lvi“.

část první

DĚDICTVÍ VÁLKY

Myslel jsem, že tam na mě budeš čekat. (...) Namísto toho mě přivítal neutuchající pach popela a prázdné oční důlky našeho zničeného domova.

– Samuel Puterman o svém návratu do Varšavy, 1945¹

Viděli jsme hmotnou zkázu, avšak dopady obrovského ekonomického rozvratu i zkáza politická, sociální a psychologická (...) nám naprosto unikaly.

– Dean Acheson, náměstek ministra zahraničí USA, 1947²

1 HMOTNÁ ZKÁZA

Roku 1943 vydalo nakladatelství Karl Baedeker turistického průvodce po Generálním gouvernementu – oblasti středního a jižního Polska, která formálně nespádala pod říši. Podobně jako ve všech publikacích vycházejících v té době v Německu, i v této knize šlo více o to, šířit propagandu než poskytnout čtenářům užitečné informace. Kapitola o Varšavě toho byla ukázkovým příkladem. Kniha barvitě líčila německé počátky tohoto města, jeho německou atmosféru a kterak se „převážně díky úsilí Němců“ stalo jednou ze skvělých světových metropolí. Naléhavě doporučovala turistům, aby navštívili středověký Královský hrad, katedrálu ze 14. století a překrásný pozdně renesanční jezuitský kostel Panny Marie Milosrdné, které byly všechny plodem německé kultury a vlivu. Zvláštní pozornost byla věnována komplexu pozdně barokních paláců kolem náměstí Piłsudského, „nejkrásnějšího náměstí ve Varšavě“, nyní přejmenovaného na Adolf Hitler Platz. Ústřední bod představoval Saský palác, který samozřejmě postavil Němec, a jeho nádherné Saské zahrady, navržené, jak jinak, německými architekty. Turistický průvodce připouštěl, že jedna či dvě budovy byly bohužel zničeny během bitvy o Varšavu roku 1939, ale od té doby, ujišťoval čtenáře, se Varšava „znovu buduje pod německým vedením“.¹

V knize nepadla ani zmínka o západních předměstích, která byla přeměněna na židovské ghetto. To ale nakonec nijak nevadilo, protože zrovna když šla kniha do tisku, vypuklo zde povstání, které nedalo brigadeführerovi SS Jürgenu Stroopovi jinou možnost než zapálit prakticky každý dům v celé čtvrti.² Oheň naprosto zničil téměř čtyři kilometry čtvereční městské zástavby.

Následujícího roku vypuklo ve zbytku města druhé povstání. Tentokrát se jednalo o mnohem rozsáhlejší vzpouru vyvolanou odbojovou organizací Zemská armáda. V srpnu 1944 začaly skupiny polských mužů, žen a dospívajících ze zálohy přepadat německé vojáky a krást jejich zbraně a střelivo. Na další dva

měsíce se pak zabarikádovali ve Starém Městě a jeho okolí a zaměstnávali více než 17 000 příslušníků německých protipovstaleckých jednotek.³ Povstání skončilo až v říjnu, po několika střetech, jež patřily k nejkrvavějším bojům této války. Hitlera už neposlušnost Poláků unavovala, a jelikož si dobře uvědomoval, že každou chvíli mohou do města stejně vstoupit Rusové, přikázal, aby byla Varšava srovnána se zemí.⁴

Německé oddíly tedy vyhodily do vzduchu Královský hrad, který tak okouz-
lil Baedekera. Podkopaly se pod katedrálu ze 14. století a také ji odpálily. Pak zbořily kostel Panny Marie Milosrdné. Saský palác systematicky zničily sérií
detonací během tří dnů těsně po Vánocích roku 1944. Stejný osud čekal celý
komplex barokních a rokokových paláců. Evropský hotel, doporučený Baede-
kerem, byl nejprve v říjnu vypálen a pak, jen pro jistotu, v lednu 1945 vyhozen
do vzduchu. Německé oddíly postupovaly dům od domu, ulici po ulici a syste-
maticky ničily celé město – 93 procent varšavské zástavby bylo buď zbořeno,
nebo neopravitelně poškozeno. Aby spoušť završily, spálily Národní archiv,
Archiv starých písemností, Finanční archiv, Městský archiv, Archiv nových
písemností a Veřejnou knihovnu.⁵

Když po válce začali Poláci pomýšlet na znovuvystavění svého hlavního
města, uspořádalo Národní muzeum výstavu, která ukazovala zbytky budov
a uměleckých děl poškozených či zničených během německé okupace. Vydalo
k ní i průvodce, který byl na rozdíl od toho Baedekerova napsán celý v minulém
čase. Měl připomenout Varšavanům i širšímu světu, co přesně navždy zmizelo.
Průvodce i výstavu samotnou prostupuje poznání, že ti, kteří přežili zničení
Varšavy, už nedokážou plně pojmut hrůzu toho, co se stalo jejich městu.
Z jejich pohledu šlo o postupný proces, počínaje bombardováním v roce 1939
přes německé rabování během okupace až po zničení ghetta roku 1943 a defi-
nitivní zkázu koncem roku 1944. Nyní, pouhých pár měsíců po osvobození, už
byli zvyklí bydlet v ruinách domů, obklopeni ze všech stran horami sutin.⁶

V některých ohledech si skutečný rozsah zkázy mohli uvědomit pouze ti,
kdo viděli výsledek, avšak nebyli svědky jejího průběhu. Mladý fotograf John
Vachon přijel po válce do Varšavy v rámci humanitární pomoci OSN. Dopisy,
které v lednu 1946 napsal své ženě Penny, ukazují, že dosah katastrofy těžko
chápal:

Tohle město je vážně neuvěřitelné, chtěl bych ti ten obraz umět předat, ale vůbec
nevím jak. Víš, je to velké město. Před válkou mělo víc než milion obyvatel. Velké
jako Detroit. Teď je z 90 procent úplně zničené. (...) Ať tu jdeš kamkoli, vidíš kusy
budov, jak stojí bez střechy nebo většiny stěn, a v nich žijí lidé. Kromě ghetta, kde
zbyla jen velká pláň pokrytá cihlami, mezi nimiž trčí miliony věcí – pokroucené
postele a vany a pohovky, zarámované obrazy, kufrы. Nechápu, jak někdo mohl
něco takového udělat. (...) Je to něco tak krutého, že tomu nemůžu uvěřit.⁷

Nádherné barokní město, jež popisoval Karl Baedeker o pouhé dva roky dříve, zcela zmizelo.

Rozsah hmotných škod způsobených druhou světovou válkou lze jen těžko smysluplně vyjádřit. Varšava představovala pouze jeden příklad zničeného města – jen v Polsku se nacházely desítky dalších. V celé Evropě došlo k částečnému či úplnému zničení stovek měst. Fotografie pořízené po válce mohou poskytnout určitou představu o tom, nakolik byla jednotlivá města zničena, ale když se člověk pokusí si tento obraz zmaru rozšířit na celý kontinent, nevyhnutelně překročí hranice pochopitelného. V některých zemích, zvláště v Německu, Polsku, Jugoslávii a na Ukrajině, bylo během pouhých několika krátkých roků rozmetáno tisíc let kultury a architektury. Násilí, které tuto naprostou destrukci způsobilo, přirovnal ne jeden historik k Armagedonu.⁸

Lidé, kteří viděli trosky evropských měst, se stěží dokázali vyrovnat i s onou místní zkázou, jíž byli svědky, a právě jen jejich nedostačující popisy prostoupené utrpením dávají tušit obrovitost zkázy celkové. Nicméně než se podíváme na to, jak takoví lidé na obraz rozmetané a zrušované krajiny reagovali, je nutné uvést pár statistik – protože na statistikách záleží, ať jsou sebevíc neuchopitelné.

Británie, jakožto jediná země, která dokázala Hitlerovi vzdorovat po celou dobu války, utrpěla velké ztráty. Během leteckého bombardování svrhla luftwaffe na Británii více než 50 000 tun bomb, které zničily 202 000 domů a dalších 4,5 milionu poškodily.⁹ Škody, které utrpěla velká britská města, jsou dobře známé, avšak skutečný dopad bombardování ukazuje teprve to, co se stalo menším městům. Zuřivost útoku na Coventry dala vzniknout novému německému slovesu *coventrieren* – „zkoventrirovat“, tedy naprosto zničit. V Clydebanku, poměrně malém průmyslovém městečku na předměstí Glasgow, uniklo zkáze z 12 000 obydlí pouze osm.¹⁰

Na protějším břehu Lamanšského průlivu nebyly škody tak plošné, ale spíše soustředěné do jednotlivých míst. Například Caen bylo poté, co se Spojenci vylodili v Normandii, prakticky smazáno z povrchu zemského – 75 procent města srovnalo spojenecké bombardování se zemí.¹¹ Saint-Lô a Le Havre utrpěly ještě horší ztráty – zaniklo 77 procent a 82 procent budov.¹² Když se Spojenci vylodili na jihu, v Marseille bylo částečně či úplně zničeno přes 14 000 budov.¹³ Podle vládních záznamů o žádostech o odškodné a půjčkách na nápravu válečných škod došlo ve Francii během války celkově ke zničení 460 000 budov a k poškození dalšího 1,9 milionu staveb.¹⁴

Čím dále na východ člověk po válce putoval, tím se zdála katastrofa horší. V Budapešti došlo k poškození 84 procent budov, 30 procent z nich natolik, že byly neobyvatelné.¹⁵ V běloruském Minsku bylo zničeno kolem 80 procent města – z 332 velkých továren ve městě přežilo pouze 19, a to ještě jen díky tomu, že ženisté Rudé armády stihli v poslední chvíli zneškodnit miny nastražené

ustupujícími Němci.¹⁶ Většinu veřejných budov v Kyjevě Rusové podminovali během svého ústupu v roce 1941 – a zbytek zničili, když se roku 1944 vraceli. O Charkov na východní Ukrajině se bojovalo tolikrát, že nakonec už téměř nebylo o čem se přetahovat. V Rostově a Voroněži byla dle jednoho britského novináře „zkáza téměř stoprocentní“.¹⁷ A seznam by mohl pokračovat. V SSSR bylo zdevastováno zhruba 1 700 měst, z toho 714 jen na samotné Ukrajině.¹⁸

Ti, kdo brzy po válce cestovali touto poničenou krajinou, viděli další a další města v troskách. Jen málokdo z nich se pak pokusil obsáhnout v úplnosti to, co viděli – místo toho se pracně snažili vyrovnat alespoň s užším obrazem ničení v jednotlivých městech, tak jak se s ním setkávali. Například ze Stalingradu nezbylo nic než „kusy zhroucených stěn, krabice napůl zbořených budov, hromady rozvalin, osamělé komíny“.¹⁹ Sevastopol „teď byl nepopsatelně melancholickým místem“, kde „i na předměstí (...) nezůstal stát téměř žádný dům“.²⁰ V září 1945 stál americký diplomat George F. Kennan v dříve finském, nyní ruském městě Vyborg a obdivoval, jak „paprsky jitřního slunce (...) zasáhly vybrakované ruiny činžovních domů a na pár chvil je zaplavily bledým, chladným světlem“. Zdálo se, že kromě kozy, kterou vyplašil v jednom rozpadajícím se vchodě, je Kennan jedinou živou bytostí v celém městě.²¹

V centru veškeré spouště leželo Německo, jehož města v této válce nepochybně utrpěla nejrozsáhlejší škody. Americké a britské letectvo zničilo okolo 3,6 milionů německých bytů, což odpovídalo zhruba jedné pětině veškerých obytných prostor v zemi.²² V absolutních číslech byla škoda na německých obydlích téměř osmnáctkrát vyšší než na britských.²³ Některá města navíc utrpěla mnohem horší škody, než by se očekávalo podle průměru. Podle údajů z Říšského statistického úřadu přišel Berlín o téměř 50 procent obytných prostor, Hannover o 51,6 procenta, Hamburk o 53,3 procenta, Duisburg o 64 procent, Dortmund o 66 procent a Kolín o 70 procent.²⁴

Když do Německa po válce dorazili spojenečtí pozorovatelé, většina z nich očekávala, že uvidí zkázu srovnatelnou s tou, jejímiž svědky byli po náletech v Británii. Dokonce ani fotografie a popisy zničených měst, které začal publikovat britský a americký tisk, nedokázaly člověka připravit na to, co uvidí. Například Austin Robinson, zástupce britského ministerstva výroby v západním Německu, navštívil bezprostředně po skončení války mimo jiné Mohuč a jeho popis ukazuje, nakolik byl šokován:

Ta kostra – celé bloky budov srovnané se zemí, obrovské oblasti, kde nezůstalo nic než stojící zdi, téměř kompletně vybrakované továrny (...) tenhle obraz budu mít před očima až do smrti. Člověk o tom předtím rozumově věděl, ale neprožíval to citově či lidsky.²⁵

Britského poručíka Philipa Darka podobně zděsil apokalyptický obraz, který se mu na konci války naskytl v Hamburku:

Zahnuli jsme směrem k centru a vjížděli do neuvěřitelně zničeného města. Bylo to mimořádně děsivé. Kam oko dohlédlo, táhly se hektar za hektarem prázdné ruiny budov, jejich pokroucené trámy trčely do vzduchu jako strašáci v poli, radiátory v bytě vyčnívaly ze stále stojící stěny jako ukřižovaná kostra pterodaktyla. Strašlivé, odporné tvary komínů vyrůstající z rámu zdi. Všechno prostoupeno atmosférou bezčasého ticha (...) Takové dojmy nelze pochopit, pokud to člověk neuvidí.²⁶

Z mnoha popisů německých měst roku 1945 je cítit naprosté zoufalství. Například Drážďany už nepřipomínaly „Florencii na Labi“, nýbrž se podobaly spíše „povrchu Mésíce“, a urbanisté byli přesvědčeni, že přestavět je bude trvat „minimálně sedmdesát let“.²⁷ Mnichov utrpěl tak strašlivý pád, že „v člověku při tom skutečně vyvstávala představa nastávajícího Posledního soudu“.²⁸ Berlín byl „naprosto rozmetán – jen hory sutin a kostry domů“.²⁹ Z Kolína se stalo město „zhroutené, bez půvabu, ztracené v sutinách a opuštěnosti naprosté porážky“.³⁰

Kvůli zničení měst přišlo o střechu nad hlavou osmnáct až dvacet milionů Němců – to odpovídá předválečnému počtu obyvatel v Nizozemsku, Belgii a Lucembursku dohromady.³¹ Na Ukrajině se nacházelo dalších deset milionů bezdomovců, tedy více než předválečná populace Maďarska.³² Tito lidé nyní žili ve sklepích, ruinách či dírách v zemi – kdekoli se dalo najít alespoň kousek přístřeší. Neměli přístup k základním službám, jako je voda, plyn nebo elektřina – stejně jako miliony dalších lidí po celé Evropě. Ve Varšavě například fungovaly jen dvě pouliční lampy.³³ V Oděse byla voda dostupná pouze z artéských studní, takže i významní činitelé, kteří do města zavítali, dostávali na mytí jen jednu lahev na den.³⁴ Bez těchto základních služeb byli obyvatelé evropských měst odsouzeni žít „po středověkém způsobu, obklopeni rozbitou technologií 20. století“, jak napsal jeden americký sloupkař.³⁵

Ačkoli zkáza vypadala nejdramatičtěji v evropských městech, venkov často utrpěl stejné újmy. Statky po celém kontinentu byly ničeny rabováním, vypalováním, zaplavením nebo je zkrátka jejich obyvatelé opouštěli kvůli válce. Mokřady v jižní Itálii, které Mussolini tak pracně odvodnil, ustupující Němci cíleně opět zaplavili, což způsobilo návrat malárie.³⁶ V Nizozemsku německé jednotky záměrně otevřely hráze, které zadržovaly moře, čímž zničily víc než půl milionu akrů (219 000 hektarů) půdy.³⁷ Ani to, že tato země byla od hlavních bojišť značně vzdálená, ji před takovým zacházením neochránilo. V Laponsku zničili ustupující Němci více než třetinu obydlí, protože nechtěli poskytnout přeběhlým finským vojskům během zimy žádnou možnost úkrytu.³⁸ Tím ovšem současně učinili z 80 000 lidí uprchlíky. V severním Norsku a Finsku vojáci zaminovávali silnice, strhávali telefonní dráty a vyhazovali do povětří mosty, čímž místním obyvatelům na dlouhá léta zkomplikovali život.

I zde platí, že čím dále na východ, tím byla spoušť horší. Řecko během německé okupace přišlo o třetinu lesů a nacisté vypálili přes tisíc vesnic, které už zůstaly navždy opuštěné.³⁹ V Jugoslávii bylo podle poválečné Reparační komise zničeno 24 procent sadů, 38 procent vinic a zhruba 60 procent veškerého hospodářského zvířectva. Loupeže milionů tun obilí, mléka a vlny pak jugoslávské venkovské hospodářství definitivně zlikvidovaly.⁴⁰ V Sovětském svazu byla situace ještě horší: naprostá zkáza postihla téměř 70 000 vesnic, spolu s místními komunitami i celou venkovskou infrastrukturou.⁴¹ Takové škody nevznikaly pouze v důsledku bojů či náhodného drancování, nýbrž je způsobilo systematické a záměrné ničení půdy a majetku. Za sebemenší náznak odporu čekalo statky a vesnice vypálení. Rozsáhlé úseky lesa podél silnic byly vykáceny, aby se minimalizovalo riziko přepadení ze zálohy.

Mnoho již bylo napsáno o tom, jak nemilosrdně Německo i Rusko jednaly při vzájemných útocích, avšak stejně nemilosrdné byly také při vlastní obraně. Když v létě 1941 německá armáda vtrhla na sovětské území, řekl Stalin v rozhlasovém vysílání ruským obyvatelům, aby před útokem odstranili, co budou moci: „Všechny cenný majetek – včetně barevných kovů, obilí a benzinu – který nemůže být vyvezen, musí být bezpodmínečně zničen. V krajích obsazených nepřítelem partyzánské oddíly [musí zahájit] podpalování lesů, skladů a [dopravních prostředků].“⁴²

Když se vítr začal obracet, Hitler podobně přikázal, že nesmí být nic zanecháno pro vracející se sovětská vojska. „Bez ohledu na místní obyvatele musí být každá oblast vypálena a zničena, aby nezbyla nepříteli žádná možnost ubytování,“ zněl jeden z Hitlerových příkazů armádním velitelům na Ukrajině v prosinci 1941. „Nedotčená místa musí následně zdevastovat letectvo.“⁴³ Když později začala být situace ještě zoufalejší, přikázal Himmler velitelům SS, aby zničili naprosto vše: „Nesmí tam zůstat ani živáček, ani dobytek, ani zrnko obilí, ani železniční trať. (...) Nepřítel musí najít totálně spálenou a zničenou zemi.“⁴⁴

V důsledku takovýchto příkazů byly rozsáhlé plochy zemědělské půdy na Ukrajině a v Bělorusku vypáleny ne jednou, ale dvakrát, spolu s bezpočtem vesnic a statků, které by mohly poskytnout nepříteli přístřeší. Hned na počátku se pochopitelně likvidoval průmysl. Například v Maďarsku Němci rozebrali 500 hlavních továren a přepravili je do Německa; více než 90 procent zbývajících záměrně poškodili nebo zničili a téměř všechny uhelné doly zaplavili či zavalili.⁴⁵ V SSSR bylo zničeno přibližně 32 000 továren.⁴⁶ V Jugoslávii Reparační komise odhadla, že stát přišel o průmysl v hodnotě více než 9,14 miliard dolarů, tedy o třetinu veškerého svého průmyslového bohatství.⁴⁷

Pravděpodobně nejhorší škody utrpěla evropská dopravní infrastruktura. Nizozemsko například přišlo o 60 procent svých silnic, železnic a plavebních kanálů. V Itálii byla po válce nepoužitelná až třetina silniční sítě a zničeno či poškozeno bylo 13 000 mostů. Francie i Jugoslávie ztratily 77 procent

železničních lokomotiv a podobný podíl všech kolejových vozidel. Polsko přišlo o pětinu svých silnic, třetinu železničních tratí (celkově cca 16 000 kilometrů), 85 procent všech kolejových vozidel a 100 procent civilní letecké dopravy. Norsko ztratilo polovinu své předválečné lodní tonáže a Řecko něco mezi dvěma třetinami a třemi čtvrtinami veškerého loďstva. Koncem války byly jediným spolehlivým dopravním prostředkem vlastní nohy.⁴⁸

Hmotná zkáza Evropy znamenala víc než jen ztrátu jejích budov a infrastruktury. Šlo dokonce o víc než zničení mnoha staletí kultury a architektury. Na všech těch troskách bylo nejznepokojivější to, co symbolizovaly. Hory sutin byly, slovy jednoho britského vojáka, „památníkem lidské schopnosti sebe-destrukce“.⁴⁹ Stovkám milionů lidí denně připomínaly krutost, jíž byl kontinent svědkem a která se mohla kdykoli znovu objevit.

Primo Levi, který přežil Osvětim, prohlásil, že v tom, jak Němci nechávali všude za sebou zhoubu, bylo něco téměř nadpřirozeného. Rozvaliny vojenské základny ve Slucku nedaleko Minsku pro něj představovaly vrcholné dílo „drancování: stejnou potřebu ničit jako v Osvětimi; mystérium zmaru nemající nic společného s bojechtivostí či touhou po kořisti“.⁵⁰ Škody napáchané Spojenci byly podobně hrozivé – když Levi spatřil trosky Vídně, přemohl jej „trpký a současně deprimující pocit, že všechno to zlo nelze odčinit, že je definitivní a všudypřítomné a zahnízdilo se jako sněť v útrobách Evropy a celého světa a bude plodit jen další neštěstí“.⁵¹

A právě kvůli této skryté tendenci k „potřebě ničit“ a „definitivnímu zlu“ nás přemýšlení nad destrukcí evropských měst tak znepokojuje. Všechny popisy z oné doby nepřímou naznačují – ač to nikdy nevyjádří otevřeně – že se za hmotnou zkázou skrývá cosi mnohem horšího. „Kostry“ domů a zarámované obrazy trčící z trosk Varšavy jsou vysoce symbolické: pod sutinami se skrývala (doslova i metaforicky) hlavně lidská a morální katastrofa.

2 NEPŘÍTOMNÍ

Ztráty na životech

Vymyká-li se hmotná zkáza Evropy snadnému chápání, o lidských ztrátách to platí dvojnásob. Každý popis těchto skutečností bude nevyhnutelně nedostatečný. Vybavil se mi pokus spisovatele Hanse Ericha Nossacka popsat následky ohnivého pekla rozpoutaného v Hamburku bombardováním v roce 1943: „Ach, zatímco ve vzpomínkách opět vjíždím po té silnici do Hamburku, nutí mě to, abych se zastavil a ustal. K čemu? Míním tím – k čemu tohle všechno psát? Nebylo by lepší dát to navždy na pospas zapomenutí?“¹ A přesto, jak si i sám Nossack uvědomoval, je povinností očitých svědků a historiků takové události zaznamenat, i když jsou jejich snahy dát těmto událostem nějaký smysl předem odsouzeny k neúspěchu.

Když historik popisuje katastrofy tak obrovského rozměru, vždy se mu naskýtají protichůdné možnosti. Na jednu stranu může čtenáři předložit strohé statistické údaje a nechat na něm, co si pod takovými čísly představí. V poválečném období přinesly vlády a humanitární organizace číselné údaje snad o každém aspektu konfliktu, od počtu zabitých vojáků a civilistů po ekonomický dopad bombardování na konkrétní odvětví průmyslu. Celá Evropa měla nutkavou potřebu oficiálně změřit, odhadnout, kvantifikovat – snad to byla „snaha spoutat mrtvé čísla“, jak to nazval Nossack.²

Na druhou stranu ale historik může být v pokušení číselné údaje zcela ignorovat a pouze zaznamenat svědectví obyčejných lidí, kteří dané události osobně prožili. Například v období po hamburském bombardování neznepokojoval německou veřejnost ani tak počet 40 000 mrtvých, jako způsob jejich smrti. Příběhy o zuřícím ohnivém pekle, o větru o síle hurikánu a závanech jisker, které lidem podpalovaly vlasy i oblečení – takové obrazy zapůsobí na lidskou představivost mnohem účinněji než strohá čísla. Statistiky každopádně

2. Mrtví v Evropě, 1939–1945

nebyly spolehlivé, jak už tehdy lidé instinktivně tušili. Ve městě, kde mnoho těl zasypaly hromady sutin, některá spekl prudký žár k sobě, zatímco z jiných zbyl jen popel, nebylo možné stanovit počet mrtvých ani přibližně. Ať už si tedy člověk zvolí kterýkoli přístup, nelze předat více než nepatrný záblesk toho, co taková katastrofa skutečně znamená. Běžná historická věda zkrátka není vybavena k tomu, aby uměla popsat (slovy Nossacka) „něco jiného, něco cizího (...) vlastně nemožného“.³

V jistých ohledech lze hamburské ohnivé peklo považovat za zmenšený model toho, co se dělo s Evropou během války. Bombardování proměnilo město v krajinu trosek stejně jako zbytek Evropy – a přesto se našla místa, která zůstala pokojně, zázračně nedotčena. Tak jako v mnoha jiných částech kontinentu byla i zde celá předměstí bezprostředně po vypuknutí ohnivého pekla evakuována a zůstala na dlouhé roky v podstatě pustá. Oběti, opět jako na mnoha jiných místech, pocházely z mnoha různých národnostních i společenských vrstev.

Nicméně mezi osudem tohoto města a zbytkem kontinentu existují také výrazné rozdíly. Ačkoli bylo bombardování Hamburku strašlivé, zabilo ve skutečnosti méně než 3 procenta obyvatelstva. Úmrtnost v celé Evropě byla více než dvojnásobná. Počet lidí v Evropě, kteří zemřeli v přímém důsledku druhé světové války, je skutečně ohromující: celkem 35 až 40 milionů lidí.⁴ To odpovídá předválečné populaci Polska (35 milionů) až Francie (42 milionů).⁵ Nebo, řečeno ještě jinak, stejný počet mrtvých bychom dostali, kdyby se hamburské ohnivé peklo opakovalo každou noc po dobu tisíce nocí.

Používání celkového počtu zakrývá některé obrovské rozdíly mezi státy. Například britské ztráty, jakkoli strašlivé, byly poměrně nízké. Ve druhé světové válce zahynulo přibližně 300 000 Britů – to je zhruba třikrát méně než za první světové války.⁶ Podobně přišlo o život přes půl milionu Francouzů, 210 000 Nizozemců, 86 000 Belgičanů a téměř 310 000 Italů.⁷ Německo naproti tomu ztratilo téměř 4,5 milionu vojáků a dalšího 1,5 milionu civilistů. Jen kvůli spojeneckému bombardování zahynulo tolik německých civilistů jako Britů, Belgičanů a Nizozemců dohromady ze všech příčin během celé války.⁸

Také zde platí, že čím dále na východ, tím byly ztráty na životech horší. Řecko mělo asi 410 000 válečných obětí – počet, který by se v porovnání s jinými již zmíněnými zeměmi nemusel zdát výrazně horší, pokud člověk ovšem neví, že předválečná populace Řecka činila pouhých sedm milionů. Válka tedy stála život šest procent všech Řeků.⁹ Podobně maďarských 450 000 mrtvých tvořilo téměř pět procent všeho obyvatelstva.¹⁰ V Jugoslávii zahynulo něco přes milion lidí, tedy 6,3 procenta populace.¹¹ Ztráty v Estonsku, Lotyšsku a Litvě pravděpodobně dosáhly osmi až devíti procent předválečné pobaltské populace.¹² Jakožto národ utrpělo proporcčně nejhorší ztráty Polsko: ve válce přišel o život nejméně každý šestý Polák, celkově tedy přes šest milionů obyvatel.¹³

Nejvyšší absolutní počet válečných obětí pochází ze Sovětského svazu: přibližně 27 milionů lidí.¹⁴ Toto nepředstavitelné číslo opět nevyhnutelně zakrývá

výrazné oblastní rozdíly. Například pro oblasti Ukrajiny a Běloruska nemáme žádné spolehlivé údaje, neboť v oné době nebyly považovány za samostatné státy – většina odhadů však klade počet válečných obětí na Ukrajině mezi sedm a osm milionů. Pokud je tento údaj správný, zemřel ve válce každý pátý Ukrajinec.¹⁵ Běloruské ztráty na životech se obvykle pokládají za nejvyšší ze všech – o život přišla celá čtvrtina populace.¹⁶

Stejně jako v roce 1945 je i dnes téměř nemožné pochopit, co takové statistiky ve skutečnosti znamenají, a jakýkoli pokus přivést tato čísla k životu je odsouzen k nezdaru. Mohli bychom například říci, že celkové ztráty na životech představují průměrně jedno úmrtí každých pět vteřin po dobu téměř šesti dlouhých let – něco takového je ale nemožné si představit. Ani ti, kdo válku zažili, kdo byli svědky masakrů, kdo viděli pole posetá mrtvými těly a masové hroby až po okraj plné mrtvol, nejsou schopni pojmut skutečný rozsah zabíjení, které probíhalo během války po celé Evropě.

Možná že jediným způsobem, jak alespoň vzdáleně porozumět tomu, co se událo, je přestat o Evropě přemýšlet jako o zemi mrtvých a místo toho si představit, že ji charakterizovala nepřítomnost. Téměř každý, kdo se dožil konce války, v ní ztratil přátele či příbuzné. Celé vesnice, celé obce, ba i celé metropole válka prakticky smazala z povrchu zemského a s nimi i jejich obyvatelé. Rozlehlé oblasti Evropy, které dříve vzkvétaly a kypěly životem, byly nyní téměř vylištěné. Atmosféru poválečné Evropy neurčovala ani tak přítomnost mrtvých, jako spíše nepřítomnost těch, které bylo dříve možno vídat v jejich obývacích pokojích, obchodech, na ulicích a tržištích.

Z odstupu 21. století máme sklon pohlížet na konec války jako na čas oslav. Viděli jsme fotografie námořníků líbajících dívky na newyorském náměstí Times Square a usměvavých vojáků všech možných národností, kteří pochodují bok po boku po pařížské Champs Élysées. Nicméně přes všechny oslavy, které na konci války probíhaly, se v Evropě především truchlilo. Pocit ztráty prožívali jednotlivci i celá společnost. Tak jako se evropská města proměnila v krajinu trosek, rodiny a společenství nahradila řada zejících černých děr.

Zmizení Židů

Nepřítomnost některých byla pochopitelně výraznější než nepřítomnost jiných. Nejcitelněji chyběli, zvláště ve východní Evropě, Židé. Edith Banethová, československá Židovka, která přežila válku, v rozhovoru pro projekt orální historie v londýnském Královském muzeu války shrnula, jak je tato nepřítomnost na osobní rovině i dnes stále citelná:

Co se týče přemýšlení o rodinách, které jsme všichni ztratili, nikdy už to nepůjde napravit. Nelze je nahradit – stále to pociťuje i druhá a třetí generace. Když slavíme svatby nebo bar micva, druhé straně přijde třeba padesát nebo šedesát

lidí z rodiny. Když měl můj syn bar micva, i svatbu, nebyla tam žádná rodina – takhle pocituje holokaust druhá a třetí generace, chybí jim rodina. Můj syn nikdy nezažil rodinný život – jaké je to mít strýčky, tety, babičky, dědečky. Je tu jenom ta *díra*.¹⁷

Zatímco většina lidí v roce 1945 počítala příbuzné a přátele, které ve válce ztratili, přeživší Židé spíše počítali ty, kdo jim zůstali. Někdy jim nikdo takový nezbyl. V pamětní knize berlínských Židů jsou vedle sebe vypsána úmrtí celých rozsáhlých rodin – od malých dětí po praprarodiče. Najdeme v ní šest stran Abrahamových, 11 stran Hirschových, 12 stran Levyových a 13 stran Wolfových.¹⁸ Podobné knihy by šly vytvořit pro kteroukoli z židovských komunit, které dříve existovaly po celé Evropě. Victor Breitburg například ztratil celou svou rodinu roku 1944 v Polsku. „Přežil jsem jediný z 54 členů mé rodiny. Vrátil jsem se do Lodže, abych zkusil najít někoho z rodiny, ale nikdo tam nebyl.“¹⁹

Když se sečtou všechny ztráty, je zřejmé, že „díra“, o níž mluví Edith Banehtová, nezasáhla jen celé rodiny, nýbrž celé komunity. V desítkách velkých měst v Polsku a na Ukrajině tvořili Židé významný podíl předválečné populace. Například ve Wilnu, dnešním Vilniusu, hlavním městě Litvy, jich před válkou žilo 60 000 až 70 000. Poloviny roku 1945 se dožilo pouze nějakých 10 procent.²⁰ Židé také tvořili přibližně třetinu obyvatel Varšavy – celkem přibližně 393 950 lidí – když však Rudá armáda v lednu 1945 konečně překročila ve Varšavě Vislu, našla ve městě pouhých 200 přeživších Židů. Ani do konce roku 1945, během nějž do města proudily hrstky těch, kdo přežili, počet nikdy nepřekročil 5 000.²¹

Židovské komunity na venkově nedopadly o nic lépe. V rozsáhlých oblastech kolem běloruského Minsku se snížil podíl Židů z 13 procent obyvatelstva na pouhých 0,6 procenta.²² Ve Volyni, převážně venkovské odlehle oblasti předválečného Polska, bylo 98,5 procenta židovské populace vyvražděno Němci a místními milicemi, které s nimi spolupracovaly.²³ Celkem zahynulo během druhé světové války nejméně 5 750 000 Židů – jedná se tak o nejhorší a nej-systematičtější genocidu v dějinách.²⁴

I zde platí, že takové statistiky lze jen těžko pochopit, dokud si nezkusíme představit, co vlastně znamenají z pohledu jednotlivců. Alicia Adamsová, přeživší z ukrajinského Drohobyče, popisuje události, jichž byla svědkem, přímo a bez příkras:

Nejen moji rodiče, mí strýcové, tety a můj bratr, ale také všichni moji kamarádi z dětství a všichni lidé, které jsem v dětství znávala – celá populace Drohobyče byla vyhlazena, nějakých 30 000 lidí, všechny je zastřelili. Neviděla jsem tedy jen vraždění své nejbližší rodiny, ale všech. Každodenně jsem vídala, jak někoho zabíjejí – byla to součást mého dětství.²⁵

Pro Židy, kteří unikli či přežili, byl návrat do pustých a opuštěných čtvrtí ve východní Evropě neskutečně skličujícím zážitkem. Slavný sovětský spisovatel Vasilij Grossman vyrostl na Ukrajině, avšak v době německé invaze žil v Moskvě. Když se na Ukrajinu roku 1943 vrátil jako válečný zpravodaj, zjistil, že všichni jeho přátelé a příbuzní byli vyhlazeni. Patřil k prvním, kdo psali o tom, co již brzy mělo vejít ve známost jako holokaust:

Na Ukrajině nejsou žádní Židé. Nikde – v Poltavě, Charkově, Kremenčugu, Boris-pilu, Jagotinu – v žádném z měst ani tisíců vesnic nespátříte černé oči děvčátek plné slz, neuslyšíte zmučený hlas staré ženy, nespátříte tmavou tvář hladového děcka. Jen ticho. Všechno tiché. Celý národ byl brutálně zavražděn.²⁶

Když bylo z většiny kontinentu prakticky odstraněno celé jedno etnikum, zmizela s ním i jedinečná, dlouhá staletí budovaná kultura:

Toto byla vražda staletých profesních zkušeností, předávaných z generace na generaci v tisících rodin řemeslníků a příslušníků inteligence. Byla to vražda každodenních tradic, které předávali dědové svým vnukům, byla to vražda vzpomínek, tklivých písní, lidové poezie, života, šťastného i trpkého, byla to zkáza rodinných krbů i hřbitovů, byla to smrt národa, který žil s Ukrajinci bok po boku po celá staletí (...).²⁷

Židé byli jednou z mála skupin, které alespoň přibližně pochopily hrozivost toho, co se v Evropě během druhé světové války událo. To, že je vyčlenili a sehnali dohromady ze všech zemí, jim poskytlo jedinečnou perspektivu: viděli, že masové vraždění není pouze záležitostí lokální, nýbrž se odehrává po celém kontinentu. To pochopily dokonce i děti. Například jedenáctiletá Celina Liebermanová se snažila udržet si svou židovskou identitu navzdory tomu, že byla roku 1942 na Ukrajině narychlo předána do pěstounské péče křesťanskému páru. Každou noc se omlouvala Bohu za to, že se svými novými rodiči chodí do kostela, neboť naprosto vážně věřila, že je poslední žijící Židovkou.²⁸

A přesto se i uprostřed této beznaděje našla malá semínka naděje. Celina Liebermanová poslední žijící Židovkou nebyla. Když válka skončila, začali se Židé vynořovat z úkrytů i na těch nejnepravděpodobnějších místech. Tisíce jich přežily v lesích a bažinách Litvy, Polska a Běloruska. Další tisíce strávily válku ukryté ve sklepích či na půdách soucitných lidí nežidovského původu. Dokonce i ve zničené Varšavě se z ruin vynořily hrstky Židů, tak jako biblický Noe vykročil na břeh změněného světa. Přečkali potopu holokaustu ukrytí ve stokách, tunelech či pro ten účel postavených bunkrech – to byly jejich vlastní archy. Asi největším zázrakem, ač se to tak nemuselo zdát, bylo přežití Židů v koncentračních táborech. Navzdory usilovné snaze nacistů vyhladovět

a upracovat je k smrti se okolo 300 000 Židů dožilo roku 1945 a osvobození Spojenci. Celkem smrti dokázalo uniknout přibližně 1,6 milionu evropských Židů.²⁹

Za války se také vyskytlo několik vzácných případů států, které se k Židům chovaly s úctou i tváří v tvář tvrdému nátlaku ze strany nacistů. Například Dánsko nepřijalo žádný protizidovský zákon, nevyvlastnilo žádný židovský majetek a nevyhudilo žádné Židy ze státní správy. Když Dánové zjistili, že SS plánují zadržet 7 200 Židů žijících v jejich zemi, spojenými silami téměř celou komunitu tajně evakovali do Švédska.³⁰ Italští občané také odolali veškerým pokusům o deportaci Židů, a to nejen v zemi samotné, ale i na územích, která Itálie dobyla.³¹ Když jednotky SS požadovaly deportaci 49 000 bulharských Židů, král, parlament, církve, inteligence i zemědělci se proti tomu ostře postavili. Dokonce se říká, že bulharští sedláci byli připraveni lehnout si na železniční koleje, aby zabránili odvozu Židů. V důsledku toho bylo Bulharsko jedinou zemí v Evropě, kde se židovská populace během války rozrostla.³²

Konečně existuje také několik neuvěřitelných příkladů jednotlivců, kteří byli ochotni riskovat vlastní život, aby zachránili nějaké Židy. Někteří z těchto lidí jsou dobře známi, jako například německý průmyslník Oskar Schindler; od roku 1953 však stát Izrael ocenil za záchranu Židů více než 21 700 dalších.³³ Někteří z nich Židy ukrývali, ačkoli vůči nim sami měli silné předsudky. Například jeden nizozemský kněz přiznal, že vůči Židům cítil silný odpor, neboť je považoval za „nesnesitelné (...) od nás velmi odlišné, úplně jiný druh, typově až jiná rasa“. A přesto riskoval zatčení a uvěznění v koncentračním táboře za to, že jim pomáhal uniknout nacistům. Právě z takových nepravděpodobných zdrojů pramenila během války i po ní naděje, a to nejen pro Židy, ale pro Evropany jako celek.³⁴

Další holokausty

Ačkoli bylo vyhlazování Židů nejviditelnější genocidou, protože zasáhlo celý kontinent, neméně zničující dopad mělo vymizení etnik na lokální úrovni. V Chorvatsku vyvraždil ustašovský režim ve snaze celou zemi etnický očistit 592 000 Srbů, Muslimů a Židů.³⁵ Ve Volyni poté, co byli vyvražděni všichni Židé, pozabíjeli ukrajinští nacionalisté i desítky tisíc Poláků. Bulhaři zmasakrovali řecké komunity v obsazených oblastech podél severního břehu Egejského moře a Maďaři udělali totéž Srbům v jugoslávské Vojvodině.

V mnoha oblastech Evropy lidé nevídané etnické skupiny jednoduše vyhnali z jejich měst a vesnic. Na začátku války se to dělo po celé střední a východní Evropě, neboť staré říše ukořistily zpět teritoria, o něž přišly po první světové válce. Nejdramatičtější odsun etnické skupiny se však udál roku 1945, když postupující Rudá armáda vyhnala z Východního Pruska, Slezska a Pomořanska několik milionů Němců, kteří za sebou nechali města duchů. Když byly tyto

části východního Německa po válce předány Polsku, příjíždějící Poláci popisovali, jak v ulicích, které se jinak zdály úplně normální, přízračně chyběl život. V některých domech stály pořád na stole talíře s jídlem, jako by je tam někdo ve spěchu nechal. „Všechno bylo pusté,“ vzpomíná Zbigniew Ogrodzinski, jeden z prvních polských úředníků, jmenovaných na místa v německém Štětíně na jaře 1945. „Člověk vešel do nějakého domu a vše bylo na svém místě – knihy na poličkách, nábytek, všechno. Jen Němci žádní.“³⁶

Z některých venkovských oblastí východního Německa vymizel život úplně. V létě 1945 jel jeden britský major jednat se svým ruským protějškem o výměně zboží a svou cestu německým Meklenburskem popsal takto:

Prvních pár kilometrů vedla naše cesta lesem kolem Rabensteinfeldu a pak pěknou zemědělskou krajinou až do města Crivitz. Tahle cesta byla ta nejpodivnější, jakou jsem kdy zažil. Neviděli jsme nikoho než staré rudoarmějce a strážní hlídky. Statky byly opuštěné, stodoly prázdné, pastviny bez dobytka a koní, žádná drůbež, prostě mrtvá země. Nevzpomínám si, že bych za těch 18 kilometrů cesty do Crivitze viděl cokoli živého (kromě pár rudoarmějců). Ani jednou jsem nezaslechl zpívat ptáky, ani nezahlédl žádná divoká zvířata.³⁷

V průběhu pouhých šesti let se demografická mapa Evropy nenapravitelně změnila. Hustota zalidnění v Polsku klesla o 27 procent a některé oblasti na východě země teď byly téměř neobydlené.³⁸ Státům, které kdysi bývaly národnostně různorodé, se dostalo tak důkladného „očištění“, že nyní je, prakticky vzato, obývala jediná etnická skupina.³⁹ Chyběli tak nejen lidé, ale také soudržnost a různorodost – rozsáhlé oblasti Evropy byly najednou homogenní. V měsících po válce se tento proces jen zrychlil.

Pokud po vyhlazení celých komunit působila krajina přízračně na cizí lidi, ještě mnohem zmatenější byla hrstka těch, kteří uprostřed oné prázdnoty zůstali. Například lidé, kteří přežili masakr v Oradour-sur-Glane ve francouzském regionu Limousin, se nikdy nedokázali úplně srovnat s tím, co se jim stalo. V létě 1944 shromáždily nacistické oddíly odvetou za činnost místního odboje všechny muže v městečku a zastřelily je. Ženy a děti vojáci nahnali do kostela a ten pak zapálili. Po válce se úřady rozhodly vesnici neobnovovat, nýbrž nedaleko vybudovat nové městečko – Oradour měl zůstat navždy zachován přesně takový, jaký byl v den masakru. Městem duchů je dodnes.⁴⁰

Podobné, neméně brutální masakry se odehrály v bezpočtu městeček a vesnic po celé Evropě. Asi nejznámější z nich je neblaze proslulé vyhlazení Lidic, v nichž nacisté postříleli všechny muže odvetou za atentát na Reinharda Heydricha, zastupujícího říšského protektora Protektorátu Čechy a Morava. Místní děti byly odvezeny do koncentračního tábora Chełmno a tam zplynovány, ženy poslány na nucené práce do Ravensbrücku. Vesnici pak nacisté vypálili, buldozerem srovnali se zemí a suť odvezli, aby místa, kde stávaly budovy, mohla

zarůst trávou. Účelem masakru nebylo jen potrestat místní za odpor proti okupaci, nýbrž celé společenství zcela vyhladit, jako by nikdy neexistovalo. Nacisté pak používali promyšlené likvidace této vesnice jako varování před tím, co by se stalo kterékoli jiné vesnici, kdyby se ukázalo, že se byť jen okrajově zapojila do odbojové činnosti.⁴¹

Psychologický dopad naprostého vyhlazení celé obce by neměl být podceňován. V roce 1945 se po osvobození koncentračních táborů přeživší lidické ženy vydaly zpět do své vesnice. Neměly tušení, co se s jejich vesnickým společenstvím stalo, dokud nepotkaly na hranicích české vojáky. Jedna z těchto žen, Miloslava Kalibová, později popsala svou reakci:

Vojáci sklonili hlavy a mnozí z nich měli v očích slzy. Řekly jsme: „Ne, to ne! Neříkejte, že to bude ještě horší (...).“ Jeden z vojáků se mnou promluvil a já se od něj dozvěděla, že před třemi lety byli všichni muži zastřeleni. (...) Zabili i malé kluky. Prostě jen tak zabili všechny muže. (...) A co je nejhorší, zplynovali děti. Byl to strašlivý šok.⁴²

Když dorazila do vesnice, našla „jen holé pláně“. Z původní vesnice nezůstalo nic, jen místa v jejich vzpomínkách a ve vzpomínkách dalších lidických žen, které přežily.⁴³

Takové zkušenosti byly, na lokální úrovni, úplně stejně ničivé jako holokaust. Zničení měst a vesnic znamenalo ztrátu nejen pro jejich přeživší obyvatele, ale i pro široké okolí a potažmo pro celý kontinent, který, slovy Antoina de Saint-Exupéryho, přišel o „náklad vzpomínek (...) uzlík tradic“.⁴⁴ Lidice, tak jako tisíce dalších vesnic, byly zhašeny jako lampa.

Vdovy a sirotci

Zabíjení nezpůsobilo ve struktuře evropské společnosti jen zející „díry“, ale i další, drobnější demografické mezery, jako by se z gobelínu kompletně odstranilo jedno vlákno. Nejpalčivěji a víceméně všude byla cítit absence mužů. Na fotografiích z oslav Dne vítězství na britském venkově jsou vidět ulice plné žen a dětí slavících konec války – kromě starců či pár vojáků na dovolené zde téměř úplně chybí muži. Lidé na těchto fotografiích se usmívají, protože vědí, že nepřítomnost jejich mužů je jen dočasná. V jiných částech Evropy takovou jistotu mít nemohli. Většinu vojáků Německa a ostatních zemí Osy čekala na konci války internace – mnoho z těchto mužů muselo na návrat domů čekat ještě léta. A miliony mužů všech národností se samozřejmě nevrátily nikdy. „Během těch tisíců kilometrů, co jsme naježdili po Německu,“ napsal po válce jeden britský major, „byla ze všeho nejvýraznější naprostá absence mužů ve věku 17 až 40 let. Byla to země žen, dětí a starců.“⁴⁵

V mnoha dalších částech Evropy byly celé generace mladých žen odsouzeny ke staropanenství jednoduše proto, že většina místních mladíků nepřežila. Například v Sovětském svazu žilo na konci války o 13 milionů více žen než mužů. Ztrátu mužské části populace nejpalcivěji pociťoval venkov – 80 procent pracovníků kolechozů tvořily ženy. Podle sčítání lidu z roku 1959 se třetina všech sovětských žen, které v letech 1929 až 1938 dosáhly věku 20 let, nikdy neprovdala.⁴⁶

Stala-li se Evropa kontinentem žen, pak také kontinentem dětí. V chaotické době těsně po skončení války mnohé děti nemohly nalézt své rodiny a často spolu vytvářely jakési tlupy, aby se ochránily. Roku 1946 stále žilo v Římě, Neapoli a Miláně nějakých 180 000 toulavých dětí – byly nuceny spát ve vchodech domů a úzkých uličkách a živit se krádežemi, žebráním a prostitucí. Šlo o tak závažný problém, že sám papež apeloval na zbytek světa, aby pomohl italským dětem, „které se bezcílně potulují městy a vesnicemi, opuštěné a vystavené mnohemu nebezpečí“.⁴⁷ Ve Francii je často sedláci nacházeli spící v kupkách sena. V Jugoslávii a na východě Slovenska naráželi partyzáni na zpola vyhladovělé skupiny dětí, které žily v lesích, jeskyních a ruinách. V létě 1945 žilo jen v Berlíně 53 000 ztracených dětí.⁴⁸

Jedno takové dítě našel britský podplukovník William Byford-Jones v trhlíně pomníku císaře Viléma v Berlíně. Když se holčičky zeptal, co tam dělá, řekla mu, že to je to nejbezpečnější místo na spaní, jaké se jí podařilo nalézt: „Tady mě nikdo nenajde. Je tu teplo a nikdo sem nahoru nechodí.“ Když si ji přišli odvést pracovníci německého sociálního úřadu, bylo zapotřebí několika hodin trpělivého přemlouvání, než se jim podařilo ji vytlákat ven.⁴⁹

Takové příběhy ukazují na další ničivou nepřítomnost ve struktuře evropské společnosti – nepřítomnost rodičů. Tento problém byl nejzávažnější v těch částech Evropy, které válka zničila nejvíce. Například v Polsku se nacházelo více než milion „válečných sirotků“ – tento termín v britském a americkém úředním žargonu označoval děti, které přišly alespoň o jednoho rodiče.⁵⁰ V Německu jich pravděpodobně žilo ještě o milion více – jen v britské zóně roku 1947 registrovali 322 053 válečných sirotků.⁵¹ Nedostatek otců, a vlastně jakýchkoli mužských vzorů, byl tak běžný, že je samy děti nepovažovaly za nic neobvyklého. „Vzpomínám si jen na jednoho kluka, co měl tátu,“ říká Andrzej C., Polák z Varšavy, který žil bezprostředně po válce v řadě táborů pro vysídlence. „Muži pro mě byli podivné bytosti, protože se kolem skoro žádní nevyskytovali.“⁵² Podle UNESCO přišla o otce třetina všech německých dětí.⁵³

Tato nepřítomnost rodičů a rodičovského dohledu mohla někdy mít nečekané výhody. Andrzej C. například uznává, že jeho dětství bylo těžké, ale s radostí vzpomíná na některé hry, které s ostatními chlapci hrávali v jihoněmeckých táborech pro vysídlené. Andrzej měl příležitost hrát si s hračkami, o nichž by se dnešním dětem mohlo jenom zdát:

My kluci jsme byli jako divocí psi. Život byl tehdy hrozně zajímavý! Strach zmizel, sluníčko svítilo a kolem se dalo najít plno zajímavých věcí. (...) Jednou jsme našli nevybuchlý dělostřelecký granát. Věděli jsme, že je nebezpečný, tak jsme ho nějakou dobu nechávali v potoce, protože jsme nevěděli, co s ním. (...) Nakonec jsme ten granát strčili do ohně a utíkali na druhý konec údolí, abychom viděli, co se stane. Nastal obrovský výbuch. Vůbec jsme nepomysleli na to, že by někdo mohl zrovna jít ve špatnou chvíli kolem – byli jsme naprosto nerozvázní. Jindy jsme našli nějakou municí do německého kulometu, bylo jí plno. Tak jsme ji dali do kovových kamen, která někdo vyhodil v lese, přidali nějaké dřevo a zapálili. Bylo to úžasné! Propálilo to do těch kamen díry, až vypadala jako cedník!

Jindy si Andrzej s kamarády dělali vatry z kanystrů plných benzínu, opálili si obočí při zapalování bezdýmného střelného prachu, házeli po sobě minometnými granáty, a dokonce našli a odpálili protitankovou raketu zvanou „pancéřová pěst“: „To bylo taky skvělé!“ Při tom všem se nebál ani tak toho, že by se mohl vážně zranit, jako že by maminka mohla zjistit, co prováděl.

Jednou dokonce šel přes minové pole, aby si natrhal lesní maliny, které rostly podél několika opuštěných německých bunkrů. „Bylo to pár let po válce,“ vysvětluje, „a miny šlo vidět. Tak jsme se rozhodli, že můžeme v klidu přejít – vždyť je přece vidím, tak je to bezpečné. (...) Byli jsme pitomí a měli jsme štěstí. Když nemáte mozek, musíte mít štěstí. Ale ty maliny byly teda vynikající (...).“⁵⁴

Andrzej měl štěstí ve více směrech. Nejenže si nezpůsobil žádný těžký úraz, ale pořád měl matku. Někou dobu po válce se objevil i jeho otec, který bojoval v 2. polském sboru v Itálii. Takového přepychu se nedostalo nějakým 13 milionům evropských dětí.⁵⁵ Značná část jich ztratila oba rodiče a některé – v součtu asi 20 000 – ještě v září 1948 stále čekaly, jestli se povede vypátrat vůbec nějaké příbuzné.⁵⁶

Psychologické studie sirotků ukazují, že bývají celkem pochopitelně mnohem náchylnější k úzkostem a depresím než jiné děti. Mívají častěji sklony k nevyzpytatelnému a antisociálnímu chování, je u nich pravděpodobnější, že budou uvažovat o sebevraždě, vykazují vyšší míru užívání drog a alkoholu, mají nižší sebeúctu a chatrnější zdraví.⁵⁷ Pro malé děti představují rodiče stabilitu světa i to, jak funguje – když o rodiče náhle přijdou, ztratí základy, na nichž je postaveno jejich chápání světa. Kromě běžného zármutku nad ztrátou blízkých se tak tyto děti musí navíc vyrovnávat se skutečností, že svět pro ně bude už navždy nestabilní.

V určitém smyslu zažívala něco podobného během války celá Evropa. Ponurá atmosféra zármutku nad ztrátami od základů změnila myšlení kontinentu. Nejenže desítky milionů jednotlivců zažily ztrátu přátel, příbuzných a nejbližších, ale v mnoha oblastech se museli obyvatelé vyrovnávat s vyhlazením

celých pospolitostí a všechny národy se smrtí výrazné části populace. Jakákoli představa stability tak byla ztracena – nejen pro jednotlivce, nýbrž na všech úrovních společnosti.

Lidé, které postihla velká ztráta, často jednají nevyzpytatelně a totéž platí i o společnostech, a dokonce o celých národech. Jestli se tedy začne čtenář na následujících stránkách divit, proč tak podrobně líčím, co všechno vzalo během války nenávratně za své, je dobré na tohle pamatovat. Evropa zažila již dříve mnoho dramatických zvrátů, avšak obrovský rozsah druhé světové války vše, co se událo v řadě předchozích staletí, zcela zastínil. Evropa se z války vynořila nejen zbídačená, ale také zmatená.

3 VYSÍDLLENÍ

Nejenže druhá světová válka zabila více Evropanů než kterákoli jiná válka v historii – zapříčinila také několik největších přesunů obyvatelstva, jaké svět zažil. Na jaře 1945 bylo Německo zaplavené zahraničními dělníky. V zemi se na konci války nacházelo téměř osm milionů nuceně nasazených, které sem nacisté přivezli ze všech koutů Evropy, aby pracovali na německých statečích či v továrnách. Jen v samotném západním Německu se UNRRA, Správa spojených národů pro pomoc a obnovu, starala o více než 6,5 milionu vysídlelců a později také zařizovala jejich repatriaci. Většina z nich pocházela ze Sovětského svazu, Polska a Francie, ačkoli se zde vyskytovalo také značné množství Italů, Belgičanů, Nizozemců, Jugoslávců a Čechů. Významný podíl těchto vysídlených lidí tvořily ženy a děti. Druhá světová válka se od všech ostatních moderních válek odlišuje mimo jiné tím, že kromě vojáků vzaly bojující strany do zajetí i obrovské množství civilistů. Se ženami a dětmi se stejně jako s muži zacházelo jako s válečnou kořistí. Zotročili je způsobem, jaký Evropa neviděla od dob říše římské.¹

Aby snad nebyla situace v Německu příliš jednoduchá, byly navíc v rámci vlastního státu vysídleny miliony Němců. Začátkem roku 1945 se v Německu, převážně na jihu a na východě, nacházelo odhadem 4,8 milionu vnitrostátních uprchlíků, evakuovaných z vybombardovaných měst, a další čtyři miliony vysídlených Němců, kteří uprchli z východních končin říše ve strachu před Rudou armádou.² Když přičteme téměř 275 000 britských a amerických válečných zajatců, dostaneme úhrnem minimálně 17 milionů vysídlelců jen v Německu samotném.³ A to je pouze velmi střízlivý odhad – jiní historikové udávají výrazně vyšší počet.⁴ Podle jedné studie bylo v Evropě během války na různé dlouhou dobu násilně vysídleno více než 40 milionů lidí.⁵

S blížícím se koncem války zaměřily obrovské davy lidí na silnice, aby se vydaly na dlouhou cestu domů. Derek Henry, britský sapér od Královských

ženistů, začal takové skupinky poprvé potkávat nedaleko Mindenu v polovině dubna 1945:

Varovali nás, abychom se měli na pozoru před zbytky německých jednotek, které se stále ještě snaží bojovat, ale naštěstí jsme naráželi jen na tisíce vysídlenců a uprchlíků směřujících vždy v opačném směru než my, na západ. Lidé všech možných národností – Bulhaři, Rumuni, Rusové, Řekové, Jugoslávci a Poláci – na co si jen vzpomenete, byli všude, někteří v malých skupinkách po dvou či třech s ubohými ranci veškerého svého majetku navršenými na kole či žebříňáku, jiní ve velkých skupinách, nacpaní v přeplněných autobusech či na korbách nákladáků, nebralo to konce. Kdykoli jsme zastavili, nahrnuli se k nám v naději, že od nás získají nějaké jídlo.⁶

Důstojník americké rozvědky Saul Padover vyprávěl, jak později „ze statků a továren a dolů vycházely tisíce, desetitisíce a nakonec miliony osvobozených otroků a proudily na silnice“.⁷ Reakce na tento obrovský příval vysídlenců se značně různily, v závislosti na tom, kdo byl jeho svědkem. Padover, který Němce neměl moc v lásce, v tom spatřoval „asi nejtragičtější lidskou migraci v dějinách“ a jednoduše další důkaz německé viny. Pro místní obyvatelstvo, které se tak velkých skupin roztrpčených cizinců přirozeně obávalo, představovali tito lidé hrozbu. „Vypadali jako divoká zvířata,“ napsala po válce jedna Němka, „člověk by se jich bál.“⁸ Pro přetížené úředníky vojenské správy, kteří měli za úkol toto množství lidí alespoň částečně zorganizovat, byli pouhou „hemžící se masou“.⁹ Naplnili silnice, které už byly v tak špatném stavu, že takový nápor nemohly unést, a živit se mohli jen loupením a rabováním obchodů, skladů a statků podél cesty. V zemi, kde správní systém zkolaboval, kde byli všichni místní policisté mrtví nebo v internaci, kde nešlo nalézt žádné přístřeší a potraviny už nebyly ani na příděl, představovali vysídlenci neúnosné břímě a nepřekonatelné ohrožení zákonného pořádku.

To však na tuto skupinu pohlížíme zvenčí. Oni sami se považovali jednoduše za lidi, kteří se snaží najít cestu do bezpečí. Ty šťastnější z nich shromáždili francouzští, britští či američtí vojáci a přepravili je na západ do center pro vysídlence. Obrovskému množství lidí se však pomoci nedostalo, neboť spojeneckých vojáků nebylo dost na to, aby se postarali o všechny. Stovky tisíc lidí tak fakticky museli ponechat jejich osudu. „Nikdo tam nebyl,“ vzpomíná Andrzej C., kterému bylo pouhých devět let, když válka skončila. S matkou a sestrou pracovali jako nuceně nasazení na statku v Čechách. V posledních týdnech války je sehnali dohromady a odvezli do Karlových Varů, kde je nakonec opustily i poslední německé stráže. „Ocitli jsme se v prázdnotě. Nebyli tam žádní Rusové, žádní Američané ani Britové. Naprostá prázdnota.“¹⁰ Jeho matka rozhodla, že se vydají na západ naproti americké frontě, protože to považovala za bezpečnější než se vydat do rukou sovětských jednotek. Do Německa putovali

několik týdnů, během nichž opakovaně překročili americké linie, neboť se americké jednotky zrovna stahovaly do své dohodnuté okupační zóny. Andrzej na to vzpomíná jako na čas plný úzkosti, dokonce mnohem více stresující, než když byl v zajetí Němců.

Tehdy jsme zažívali skutečný hlad, protože nikde nic nebylo. Žebrali jsme, kradli, zkoušeli, co se jen dalo. Vykopávali jsme na polích brambory. (...) Často se mi o jídle i zdávalo. Bramborová kaše posypaná slaninou. To bylo to nejlepší z nejlepších. Nic lepšího už jsem si nedokázal představit. Hora zlatoučké kouřící bramborové kaše!

Putoval v celém proudu uprchlíků, tvořeném jednotlivými skupinami, které se, jak se zdálo, spolu nemísily. Jeho skupina čítala kolem 20 lidí, povětšinou Poláků. Místní lidé, které na své cestě potkávali, neměli pro jejich těžký úděl mnoho pochopení. Když Andrzej dostal za úkol napást koně, jehož získal jeden muž z jejich skupiny, jakýsi německý sedlák na něj křikl: „Koukej vypadnout!“ Jindy jim lidé odmítli dát vodu, poštváli na ně psy, a dokonce je jakožto Poláky obviňovali z toho, že válku začali oni, a oni tedy uvrhli Německo do tohoto neštěstí – takové obvinění muselo polským vysídlelcům připadat dvojnásob ironické vzhledem k tomu, o kolik hůř na tom v porovnání s Němci byli.

Výjevy, které Andrzej viděl během svého měsíc dlouhého putování do bezpečí, se mu navždy vryly do paměti. Vzpomíná si, jak v lese procházeli kolem německé polní nemocnice, kde viděl muže se zlámanýma rukama v drátěných klecích, jiné ovázané od hlavy k patě, další „příšerně zapáchali, rozkládali se zaživa“. Nebyl tam nikdo, kdo by jim pomohl, neboť veškerý zdravotnický personál utekl. Vzpomíná si, jak dorazili do polského tábora pro válečné zajatce, kde byly sice brány otevřené dokořán, ale vězni odmítali vyjít ven, neboť jim to nikdo nepřikázal. „Byli to vojáci a očekávali, že jim někdo dá příkaz, aby někam pochodovali. Kdo nebo kam – to neměli tušení. Byli naprosto zmatení.“ Viděl skupiny vězňů v pruhovaných uniformách, kteří stále ještě obdělávali pole pod dozorem německých civilních dozorců. Později Andrzejova skupina procházela údolím, kde tiše seděly tisíce a tisíce německých vojáků a na pár místech mezi nimi hořely ohně; střežila je pouhá hrstka amerických vojenských policistů.

Když konečně prošli americkými kontrolními stanovišti v bavorském Hofu, poslali je do budovy, nad níž vlála rudá vlajka. Jeho matka začala propadat panice, neboť si myslela, že je posílají do sovětského tábora. Vzápětí však zjistila, že se jedná o vlajku UNRRA – rudou vlajku s bílým nápisem. Konečně dorazili do bezpečí.

Obtíže a nebezpečí, které uprchlíci jako Andrzej museli překonat, bychom neměli podceňovat. Nemusely být okamžitě zřejmé devítiletému chlapci, avšak starší generace si je uvědomovala víc než jasně. Manželé Druhmovi byli Berličané, jimž koncem války táhlo na 70. Po krátké zkušenosti s naprostou anarchií,

kteřá zavládla pod správou Rudé armády, se rozhodli riskovat cestu ke své dceři, která bydlela na druhém břehu Labe asi 145 kilometrů daleko. Takové rozhodnutí nebylo snadné a na cestě se už od počátku potýkali s mnoha problémy, zvláště když se dostali do otevřené krajiny za Berlínem.

Na některých místech stále ještě probíhaly přestřelky. Slýchali jsme střelbu a často jsme museli zastavit, dokud neumlkla. V těchto odlehlých částech vojáci ještě nevěděli, že už je po válce. Taky tam často chyběly mosty a silnice byly tak zničené, že jsme se nezřídká museli vrátit a hledat jinou cestu. (...) Mnohokrát nám bylo do pláče, když jsme se trmáceli dlouhé kilometry a pak zjistili, že dál se nedostaneme, a museli se vracet. Jednou jsme šli podél široké, úplně opuštěné hlavní silnice. Uviděli jsme velkou ceduli s ruským nápisem a pokračovali dál, ale necítili jsme se moc bezpečně. Najednou na nás začal někdo křičet. Nikoho jsme neviděli, ale pak mi kolem ucha prosvištěla kulka a natrhla mi límec. Došlo nám, že tam nemáme co dělat, tak jsme se otočili a museli jsme to obcházet kilometry kolem, abychom se dostali tam, kam jsme mířili.

Zmar, se kterým se po cestě setkávali, ukazoval na nedávné násilí, způsobené jak válkou samotnou, tak okupačními sovětskými vojsky.

V lesích jsme viděli pohovky a peřiny a matrace a polštáře, často roztržené či rozpárané, a všude bylo peří, dokonce i na stromech. Ležely tam dětské kočárky, sklenice zavařeného ovoce, dokonce i motorky, psací stroje, auta, vozíky, mýdla, kupa kapesních nožů a nové boty, přímo z obchodu. (...) Také jsme viděli mrtvé koně a některé z nich vypadali a zapáchali vskutku strašlivě (...).

A v neposlední řadě na cestě potkávali také další vysídlenec, kteří představovali pro stárnoucí německý pár stejnou potenciální hrozbu jako sovětské vojáky.

V opačném směru než my proudily zástupy lidí všech možných národností, většinou nuceně nasazení, kteří se vraceli domů. Mnoho z nich mělo s sebou nemluvnata a prostě jen tak kradli, co se jim zachtělo, koně a povozy sedlákům, někdy k nim měli vzadu uvázanou i krávu a také kuchyňské náčiní. Vypadali jako divoši (...).¹¹

Druhmovi alespoň měli tu výhodu, že mohli zaklepat na dveře stavení a poprosit své krajany o pomoc. Většinu zmíněných „divochů“ nezbyvalo nic jiného než místní obyvatelstvo okrádat. Nebyli vítáni a navíc poté, co je léta týrali němečtí dozorcí, příliš nedůvěřovali žádnému Němci.

Příkladem může být dvacetiletá Polka Marilka Ossowska. Celé dva roky strávila v Osvětimi, Ravensbrücku a Buchenwaldu, než se jí v dubnu 1945 konečně podařilo uprchnout z pochodu smrti mířícího do Československa. Když

ona a další bývalé vězeňkyně viděly brutální chování sovětských osvoboditelů, usoudily, že bude patrně bezpečnější vydat se směrem k americkým liniím. I ji šokovalo obrovské množství lidí na silnicích.

Německo připomínalo v roce 1945 jedno veliké mraveniště. Každý se někam přesunoval. Takhle vypadala východní území Německa. Byli tu Němci prchající před Rusy. Byli tu všichni ti váleční zajatci. Byli tu také někteří z nás – ne mnoho, ale přece. (...) Vypadalo to vskutku neuvěřitelně, všude to překypovalo lidmi a pohybem.¹²

Spolu se dvěma polskými kamarádkami se daly dohromady se třemi francouzskými dělníky, dvěma britskými válečnými zajatci a americkým černošským vojákem. Společně postupovali směrem k řece Muldě, která tehdy znamenala hranici mezi ruskou a americkou armádou. Po cestě žebrali u místních německých zemědělců, případně je k vydání jídla dohnali zastrašováním. V tom jim rozhodně pomohla i přítomnost černocha: Američan, který se v Marličině přítomnosti obvykle choval velmi rezervovaně, záměrně hrál na německé rasistické předsudky – svlékl se do naha, strčil si mezi zuby nůž a poskakoval k nim jako divoch. Když to vyděšené hospodyně viděly, přechoťně mu naložily košíky jídla, jen aby se ho zbavily. On se pak opět oblékl a normálně pokračoval v cestě.

V saském městě Riesa, ležícím asi v půli cesty mezi Drážďanami a Lipskem, se Marilce a jejím dvěma kamarádkám konečně podařilo od jakýchsi ruských vojáků lstí získat dopravní prostředek. Potkaly dva znužené vojáky hlídající sklad stovek ukradených kol a okamžitě nasadily ženský šarm. „Chudáčkové, musí vám tu být samotným smutno!“ řekly jim. „Můžeme vám dělat společnost. A navíc víme, kde se dá sehnat pálenka!“ Potěšení hlídači jim dali tři kola, aby mohly pro tu fiktivní pálenku zajet, a už je víckrát neviděli.

Po šesti dnech jízdy na kolech dorazila skupinka konečně do Lipska v americké zóně, kde ženy naložili na nákladní auta a odvezli do tábora v Nordheimu nedaleko Hannoveru. Odtud Marilka dojela stopem do Itálie a koncem roku 1946 se přepravila do Británie. Do Polska se nevrátila dalších 15 let.

Těchto pár příběhů musíme znásobit statisíckrát, abychom získali alespoň přibližnou představu o tom, jaký vznikl na evropských komunikacích na jaře 1945 chaos. Davy uprchlíků, mluvících dvaceti různými jazyky, se musely vypořádat s dopravní sítí, která byla po šesti letech války rozbombardovaná, zaminovaná a neudržovaná. Stahovaly se do měst zcela zničených spojeneckým bombardováním a neschopných poskytnout přístřeší místnímu obyvatelstvu, natož obrovskému přílivu nově příchozích. To, že různé vojenské správní orgány a humanitární organizace dokázaly většinu těchto lidí shromáždit, nasytit, obléknout, najít jim chybějící příbuzné a pak během následujících šesti měsíců téměř všechny repatriovat, bychom mohli přirovnat téměř k zázraku.

Nicméně ani tento rychlý proces repatriace nemohl smazat napáchanou škodu. Válečné vysídlování obyvatelstva mělo hluboký vliv na psychologické klima Evropy. Na úrovni jednotlivců traumatizovalo nejen samotné vysídlence, ale i přátele a příbuzné, které museli opustit a kteří celé roky přemítali, co se s jejich nejbližšími stalo. Stejně ničivě působilo i na kolektivní úrovni: nucené odvody všech mladých lidí připravily komunity o živitele a mohl zde tedy snadno zavládnout hlad. To, že se myšlenka vyhnání celých částí populace začala brát jako něco normálního, připravilo půdu pro mnohem rozsáhlejší poválečné odsuny obyvatel. Koncept stálých, po generace neměnných komunit byl jednou provždy zničen a právě tato skutečnost umožnila po celé Evropě poválečné vyhošťování různých etnik. Obyvatelstvo Evropy už nepředstavovalo stálou konstantu. Bylo teď nestálé, dočasné, proměnlivé.

4 HLADOMOR

Jednou z mála věcí, které během války Evropu sjednocovaly, byl všudypřítomný hlad. Mezinárodní obchod s potravinami ochabl téměř okamžitě po vypuknutí války, a když se po celém kontinentu začaly projevovat účinky rozličných vojenských blokad, ustal úplně. Jako první zmizelo dovážené ovoce. V Británii se to veřejnost snažila brát s humorem. Ve výlohách obchodů s ovocem a zeleninou se začaly objevovat cedule „Dnes čerstvé banány taky nemáme“ a celovečerní film *Lidé jako my* (*Millions Like Us*) z roku 1943 začínal ironickým titulkem obsahujícím definici pomeranče; prý pro ty, kdo už zapomněli, jak vypadá. K prvním potravinám, jejichž nedostatek začali lidé na kontinentu pociťovat, patřila káva, která byla brzy tak vzácná, že obyvatelům nezbývalo než pít všemožné náhražky, vyráběné z cikorky, kořene pampelišky či žaludů.

Zanedlouho začaly docházet další, nezbytnější potraviny – mezi prvními cukr, spolu s netrvanlivými potravinami jako mléko, smetana, vajíčka a čerstvé maso. V reakci na tento nedostatek zavedla Británie, většina kontinentální Evropy, a dokonce i Spojené státy přidělový systém. Nedostatku se nevyhnuly ani neutrální státy: například ve Španělsku musely být přísně na přiděl i základní potraviny jako brambory nebo olivový olej a Švýcaři si kvůli obrovskému úbytku dováženého zboží museli v roce 1944 vystačit s kalorickým příjmem o 28 procent nižším, než měli před válkou.¹ Během pěti válečných let se vajíčka téměř univerzálně uchovávala sušená ve formě prášku, aby vydržela, máslo nahradil margarín, mléko bylo vyhrazeno pro malé děti a tradiční maso jako jehněčí, vepřové či hovězí se stalo natolik vzácným, že lidé začali jako náhražku chovat na dvorku či zahrádce králíky. Boj proti hladomoru byl úplně stejně důležitý jako boj vojenský – a lidé ho také brali stejně vážně.

První zemí, která v něm začala prohrávat, bylo Řecko. V zimě 1941–1942, pouhých šest měsíců po invazi vojsk Osy, zde přes 100 000 lidí zemřelo hladu. Příchod války zemi uvrhl do anarchie a ta, spolu s různými omezeními pohybu

osob, způsobila zhroucení přidělového systému. Zemědělci si začali veškeré potraviny hromadit a schovávat, inflace se vymkla kontrole a nezaměstnanost prudce narostla. Navíc právo a pořádek téměř úplně vzaly za své. Mnoho historiků obviňovalo Němce, že rozpoutali hladomor tím, že zabírali sklady potravin. Ve skutečnosti ovšem tyto sklady často vyrabovali místní obyvatelé, partyzáni či jednotliví vojáci.²

Ať už hladomor způsobilo cokoli, následky byly katastrofální. V Aténách a Soluni se ztrojnásobila úmrtnost. Na některých ostrovech, například Mykonosu, byla úmrtnost dokonce až devítinásobná oproti obvyklému stavu.³ Z celkových 410 000 řeckých obětí války zemřelo pravděpodobně 250 000 v důsledku vyhladovění a s ním spojených problémů.⁴ Situace byla nakonec tak zoufalá, že se Britové na podzim 1942 rozhodli učinit dosud nevídaný krok. Zrušili svou blokádu, aby umožnili lodím dovézt do země potraviny. Díky dohodě mezi Němci a Brity proudila do Řecka materiální pomoc po celý zbytek války i většinu chaotického období, které následovalo po osvobození země koncem roku 1944.

Zatímco v Řecku měla válka na dostupnost potravin dopad téměř okamžitý, v západní Evropě trvalo mnohem déle, než se jejich nedostatek projevil v plné síle. Například Nizozemsko zažilo hladomor v té nejhorší podobě až během zimy 1944–1945. Na rozdíl od situace v Řecku nizozemskou „hladovou zimu“ nezpůsobil správní chaos, nýbrž dlouhodobá politika nacistů, kteří postupně připravili zemi o vše, co potřebovala k přežití. Němci začali víceméně od chvíle, kdy v květnu 1940 přijeli, vše zabavovat: kovy, oblečení, tkaniny, kola, jídlo i hospodářská zvířata. Celé továrny nechali rozebrat a přepravit do Německa. Nizozemsko bylo vždy závislé na dovozu jídla i krmiva pro zvířata, ten však během roku 1940 ustal, a země se tak musela dál protloukat s tím málem, co Němci nezabavili. Brambory a chléb byly po celou dobu války přísně na přiděl, takže si lidé museli doplňovat stravu řepou cukrovkou, a dokonce i cibulkami tulipánů.⁵

V květnu 1944 už byla situace zoufalá. Zprávy přicházející z Nizozemska varovaly, že zemi hrozí katastrofa, nebude-li brzy osvobozena. I zde Británie opět uvolnila svou blokádu, aby do země vpustila materiální pomoc; tentokrát však jen ve velmi omezené míře. Churchill se obával, že by pravidelné dodávky potravin jednoduše skončily v rukou Němců, a náčelníci generálního štábu zase měli strach, že by německé námořnictvo mohlo lodě vezoucí pomoc využít k tomu, aby našlo bezpečnou cestu zaminovanými vodami u nizozemského pobřeží. Obyvatelům Nizozemska tak nezbývalo než čekat na osvobození a hladovět.⁶

Když Spojenci konečně v květnu 1945 vstoupili do západního Nizozemska, trpělo už otoky z hladu (tzv. „vodnatelností“) něco mezi 100 000 a 150 000 Nizozemců.⁷ Katastrofy takových rozměrů, jaké měl řecký hladomor, byla země ušetřena jen díky tomu, že válka skončila a přes hranice se tak konečně dostalo obrovské množství materiální pomoci. Pro tisíce lidí už však bylo

pozdě. Novináři, kteří přijeli do Amsterdamu, popsali město jako „rozlehlý koncentrační tábor“, v němž člověk narážel na „hrůzné scény srovnatelné s těmi v Belsenu či Buchenwaldu“.⁸ Jen ve městě samotném zemřelo na vyhladovění nebo s ním spojené nemoci přes 5 000 lidí. Počet obětí hladomoru v celé zemi dosáhl 16 000 až 20 000.⁹

Nacisté nenechali Nizozemsko vyhladovět jen tak z číré zášti. S Nizozemci se na rozdíl od jiných národností totiž cítili spřízněni, neboť je považovali za v podstatě „germánský“ národ, který je pouze potřeba dovést „zpět do germánského společenství“.¹⁰ Problém spočíval v tom, že nedostatkem jídla trpělo i samo Německo. Dokonce už před válkou se německé vedení domnívalo, že národní produkce potravin je v krizi.¹¹ Začátkem roku 1942 téměř došly zásoby obilí, kvůli nedostatku krmiva o čtvrtinu klesl počet prasat a přiděly chleba i masa se tak musely snížit.¹² Krizi nedokázala odvrátit ani rekordní německá sklizeň z léta 1943, a ačkoli byly přiděly dočasně zvýšeny, brzy se opět začaly snižovat.

Aby člověk získal představu o problému, jemuž Německo čelilo, musí vzít v úvahu kalorickou potřebu jeho populace. Průměrný dospělý jedinec potřebuje okolo 2 500 kalorií na den, má-li zůstat zdravý, a ještě více, pokud vykonává těžkou práci. Zásadní je, že toto množství nemohou tvořit pouze sacharidy, jinak se člověk nevyhne onemocněním z podvýživy, jako je vodnatelnost – strava musí obsahovat také vitaminy, doplňované z čerstvé zeleniny, bílkoviny a tuky. Na začátku války konzumoval průměrný německý civilista zdravé množství 2 570 kalorií denně. Příští rok se toto množství snížilo na 2 445 kalorií, v roce 1943 na 2 078 kalorií a do konce války na 1 412 kalorií.¹³ „Hlad klepe na všechny dveře,“ napsala v únoru 1945 v dopise jedna německá hospodyně. „Nové potravinové lístky nám musí vydržet na pět týdnů místo čtyř a nikdo neví, jestli se budou vůbec vydávat. Každý den odpočítáváme brambory, na každého pět malých, a chleba už také dochází. Jsme čím dál hubenější, čím dál prochladlejší a čím dál hladovější.“¹⁴

Aby ochránili před hladověním své vlastní lidi, plenili nacisté okupovaná území. Již v roce 1941 snížili oficiální příděl pro „běžné spotřebitele“ v Norsku a Československu na přibližně 1 600 kalorií denně a ve Francii a Belgii na pouhých 1 300 kalorií denně.¹⁵ Pokud obyvatelé těchto zemí nechtěli zemřít hladu, zbýval jim už jen černý trh. Situace v Nizozemsku se v ničem podstatném nelišila od té v Belgii či Francii – hlavní rozdíl spočíval v tom, že Nizozemsko se dočkalo osvobození až o devět měsíců později. Hladomor vypukl proto, že se do té doby vyčerpал dokonce i černý trh a více než 20 procent veškeré zemědělské půdy wehrmacht v rámci své taktiky totálního ničení záměrně zaplavil a tím znehodnotil. Než válka skončila, oficiální denní příděl potravy v okupovaném Nizozemsku klesl na pouhých 400 kalorií – to je o polovinu méně, než dostávali vězni v koncentračním táboře Bergen-Belsen. V Rotterdamu jídlo došlo úplně.¹⁶

Jako obvykle zacházela říše se svými východními okupovanými oblastmi nesrovnatelně drsněji než s těmi západními. Když se mladý Američan žijící v Aténách ptal německých vojáků, jak to, že je v Řecku potravinová situace tak zoufalá, dostalo se mu odpovědi: „No, to jste ještě nic neviděl – v Polsku zemře každý den hlady 600 lidí.“¹⁷ Zatímco v Nizozemsku a Řecku byl nedostatek potravin pouze jedním z důsledků války, ve východní Evropě ho Němci používali jako jednu ze základních zbraní. Slovanské obyvatelstvo se nacisté nijak nesnažili nasytit. Téměř od samého počátku je hodlali vyhladovět k smrti.

Základním smyslem invaze do Polska i SSSR bylo uvolnit životní prostor pro německé osadníky a získat zemědělskou půdu, jež by zásobovala potravinami zbytek říše, zvláště pak Německo. Podle původního plánu pro východní území, tzv. *Generalplan Ost*, mělo být více než 80 procent Poláků ze své země vyhnáno a stejně tak 64 procent Ukrajinců a 75 procent Bělorusů. Koncem roku 1942 už se však v nacistickém vedení ozývaly hlasy prosazující „fyzické vyhlazení“ celé populace – nejen Židů, nýbrž také Poláků a Ukrajinců.¹⁸ Tato genocida svým plánovaným rozsahem zcela zastíňovala holokaust a její hlavní zbraní měl být hlad.

Plán vyhladovět východní Evropu se začal uskutečňovat v Polsku. Počátkem roku 1940 byly přiděly pro velká polská města stanoveny na pouhých 600 kalorií, ačkoli později během války si nacisté uvědomili, že potřebují polskou pracovní sílu, a přiděly proto zvýšili.¹⁹ Jak se konflikt šířil dále na východ, civilní obyvatelstvo hladovělo čím dál více. Po invazi do SSSR trvali nacističtí plánovači na tom, že armáda má rekvírovat všechny místní potraviny a ukrajinská města zcela odříznout od zásobování. Veškeré takto získané jídlo, které vojska nespoteřebují, se mělo posílat domů do Německa – a Kyjev, Charkov a Dněpropetrovsk mezitím nechat vyhladovět. Když armádní představitelé tento plán popisovali, otevřeně mluvili o tom, že si pravděpodobně vyžádá 20 až 30 milionů obětí.²⁰ Zoufalým obyvatelům ze všech vrstev nezbyvalo nic jiného než získávat jídlo na černém trhu, často se za ním museli trmácet stovky kilometrů.²¹ Venkované na tom obecně byli lépe než lidé ve městech. Odhaduje se například, že jen v Charkově zemřelo hlady 70 000 až 80 000 lidí.²²

Nakonec nacisté od svého plánu vyhladovět východní území upustili, nebo jej alespoň zpomalili, neboť v situaci, kdy říši chyběly pracovní síly, vůbec nedávalo smysl nechat zemřít tolik zdatných dělníků. A navíc to byl stejně plán neproveditelný. Potravinové zásobování ukrajinských měst se nedalo jen tak přerušit, obyvatelům měst se nedalo zabránit, aby utekli na venkov, a černý trh – který doslova držel při životě desítky milionů lidí po celé Evropě – nebylo možné dostat pod kontrolu. Lidé, kteří se za jídlem nemohli přesunout, ovšem s tragickou nevyhnutelností umírali hladem. V zimě 1941 se německé armádě úspěšně podařilo vyhladovět k smrti 1,3 až 1,65 milionu sovětských válečných zajatců.²³ Odhaduje se, že v ghettech ještě před začátkem masového vraždění zemřely hlady desetitisíce Židů. Během 900 dní leningradské blokády přišlo

kvůli podvýživě a s ní spojeným nemocem o život přibližně 641 000 obyvatel. Jen v tomto městě tedy zemřelo hladu téměř dvakrát více lidí než v Řecku za celou dobu hladomoru.²⁴

Člověk by očekával, že se po skončení války potravinová situace v Evropě zlepší, ve skutečnosti se však na mnoha místech naopak zhoršila. V měsících bezprostředně následujících po vyhlášení míru se Spojenci zoufale a bezúspěšně snažili nasytit miliony hladovějících Evropanů. Jak jsem již zmínil, obvyklý denní příděl v Německu činil na konci války jen o trochu více než 1 400 kalorií. Až do září 1945 nadále klesal, v britské zóně Německa až na 1 224 kalorií a do března příštího roku to bylo už jen 1 014 kalorií. Ve francouzské zóně klesl na konci roku 1945 oficiální příděl pod 1 000 kalorií a zůstal na této úrovni dalších šest měsíců.²⁵

Ostatní evropské země na tom byly jen o málo lépe, ale řada z nich dokonce ještě hůř. Ačkoli od osvobození jihu Itálie do země proudila finanční pomoc v celkové výši 100 milionů dolarů, hospodyně v Římě se i po roce stále bouřily kvůli cenám potravin a v prosinci 1944 se na protest proti jejich nedostatku konal „hladový pochod“.²⁶ Podle zprávy UNRRA pokračovaly na konci války potravinové nepokoje po celé zemi.²⁷ Ve Vídni se po většinu roku 1945 oficiální příděl pohyboval okolo 800 kalorií. V Budapešti klesl prosincový příděl na pouhých 556 kalorií na den.²⁸ Lidé v bývalém Východním Prusku se uchýlili k pojídání mrtvých psů, které našli u cesty.²⁹ V Berlíně mohl člověk vidět děti, jak se v parcích živí trávou, a v Neapoli někdo z městského akvária ukradl k jídlu všechny tropické ryby.³⁰ Značná část obyvatelstva byla těžce podvyživená a po celém kontinentu tak snadno propukaly nemoci. Do jižní Evropy se vrátila malárie a téměř všude se znovu objevila tuberkulóza. V Rumunsku se o 250 procent zvýšil výskyt pelagry, další choroby spojené se strádáním.³¹

Problém nespočíval pouze v celosvětovém nedostatku potravin, nýbrž také v tom, že dostupné jídlo nešlo náležitě distribuovat. Evropská dopravní infrastruktura byla po šesti letech války v troskách. Aby se dalo obnovit zásobování evropských měst, bylo potřeba nejprve opravit železniční síť, vyspravit silnice a obnovit obchodní lodní dopravu. Stejně nezbytně se muselo obnovit právo a pořádek. V některých částech Evropy lidé zásilky potravin hned po jejich příjezdu rozkradli, což znemožňovalo humanitárním organizacím doručit životně důležité zásoby na místa, kde byly potřeba nejvíce.

Když britští a američtí vojáci dorazili do Evropy, mnozí z nich byli skutečně zděšení. Očekávali, že uvidí trosky a nejspíš i určitý chaos způsobený válkou, ale jen málo z nich bylo připraveno na takové strádání, s jakým se setkali.

Ray Hunting, důstojník od spojařů britské armády, přijel na podzim roku 1944 do osvobozené Itálie. Na žebráky byl zvyklý z Blízkého východu, ale na davy, které se tísnily kolem vlaku, jímž cestoval, naprosto nebyl připraven. Jednou při čekání na semaforu už nedokázal déle snášet jejich nářek, a tak

sáhl do tašky a hodil davu pár svých rezervních přidělů. To, co následovalo, ho vyděsilo až do morku kostí.

Hodit potraviny zcela nahodile doprostřed davu hladových lidí je ukrutná chyba. V okamžiku se proměnili v masu zápasících těl, která bojovala o přilétající dary. Muži, zvířecí ve svém odhodlání, mlátili a kopali jeden druhého, jen aby ukořistili nějakou konzervu. Ženy si navzájem utrhávaly jídlo od úst a strkaly ho do rukou svým dětem, kterým mezitím hrozilo vážné nebezpečí, že je agresivní dav udupe.

I poté, co se vlak dal konečně do pohybu, lidé v davu stále zápasili o těch pár zbytků jídla, které jim Hunting hodil. Ten scénu dál pozoroval z otevřeného okénka, dokud jeho myšlenky nepřerušil důstojník vyklánějící se z vedlejšího kupé. „Takové plýtvání – jen tak zahodit všechno to žrádlo. Copak nevíte, že jste jen za dvě ty konzervy mohl mít nejkrásnější z těch ženskejch?“³²

V době bezprostředně po skončení války představoval hlad jeden z nejhorších a nejnaléhavějších problémů. To spojenecké vlády pochopily již v roce 1943 a z potravinového zásobování učinily svou hlavní prioritu. Avšak i ti nejosvěcenější politici a správní úředníci měli sklon pokládat jídlo za čistě fyzickou potřebu. Jenom lidé v přední linii, kteří byli v přímém kontaktu s hladovějícími, mohli rozpoznat, že jídlo má také dimenzi duchovní.

Kathryn Hulmová, náměstkyně ředitele jednoho z mnoha bavorských táborů pro vysídlené, tohle pochopila. Na konci roku 1945 psala s velkým zármutkem o tahanicích, které v tábore Wildflecken vznikají o balíčky od Červeného kříže.

Jen těžko lze uvěřit, že pár malých lesklých konzerv s paštikou či sardinkami dokáže rozpoutat v tábore výtržnosti, že budou muži téměř šilet touhou po sáčcích čaje Lipton a plechovkách s kávou Barrington a tabulkách vitaminizované čokolády. Ale je to tak. Toto patří k evropské spoušti stejnou měrou jako ponuré trosky Frankfurtu. Jenže tohle jsou trosky lidské duše. Na něco takového je tisíckrát žalostnější pohled.³³

A právě na tuto zkázu lidské duše se zaměříme v příští kapitole.

5 MORÁLNÍ ZKÁZA

Na začátku října 1943, krátce po osvobození Neapole, přijel Norman Lewis z britské polní zpravodajské služby na náměstí kdesi na okraji města. Místu dominovala velká, zčásti zničená veřejná budova a před ní parkovalo několik armádních nákladních aut. Vypadalo to, že jedno z aut je plné amerických dodávek potravin, a davy spojeneckých vojáků si nabíraly konzervy s příděly. Tito vojáci pak proudili do oné obecní budovy, ruce plné konzerv.

Lewis byl zvědavý, co se to tu děje, a tak se svými druhy následoval vojáky dovnitř a protlačil se do čela davu. Ve svém deníku zaznamenal, co tam našel:

V řadě s asi metrovými rozestupy tu seděly ženy, zády opřené o zeď. Vypadaly docela obyčejně: byly oblečené do města a měly vymydlené počestné tváře nakupujících a klevetících dělnických hospodyněk. Vedle každé ženy stála hranička konzerv a brzy bylo jasné, že se člověk může pomilovat s kteroukoli z nich přímo zde na veřejnosti výměnou za další konzervu přidanou k předchozím. Ženy seděly zcela nehnutě, neřekly ani slovo a jejich tváře postrádaly jakýkoli výraz, jako by byly vytesané z kamene. Téměř jako by prodávaly ryby, až na to, že tu nebylo tak rušno jako na rybím trhu. Nikdo nic nenabízel ani nenaznačoval, nikdo nelákal zákazníky, nebyl vidět ani ten nejdecentnější, náhodou odhalený kousek těla. Nejtroufalejší z vojáků se s konzervami v ruce protlačili dopředu, ale teď se zdálo, že tváří v tvář těmto netečným životelkám rodin, které sem dohnaly prázdné spíže, jejich nadšení opadlo. Realita znovu zklamala sny a nálada začala upadat. Někdo se rozpačitě zasmál, padlo pár vtipů, které vyzněly naprázdno, mnozí se raději snažili tiše vytratit. Jeden lehce přioopilý voják, neustále hecovaný svými kamarády, nakonec položil svou konzervu s příděly vedle jedné ženy, rozepnul si kalhoty a nalehl na ni. Začalo ledabylé přirážení, které rychle skončilo. Za chvíli už zase stál na nohou a zapínal si poklopec. Byla to záležitost, kterou

si člověk musí co nejrychleji odbyt. Jako by podstupoval spíš vojenský trest než milostný akt.

Není překvapivé, že Lewis neměl nejmenší chuť si sám užít a o pět minut později už byl zase na cestě. „Moji souputníci hodili nasbírané konzervy kolemjdoucím, kteří se po nich divoce vrhali. Nikdo z vojáků z našeho nákladáku nepocítil potřebu se do oné zábavy aktivně zapojit.“¹

Nejzajímavější na tomto příběhu není ani tak zjevně zoufalá situace italských hospodyněk, jako spíš Lewisův popis toho, jak na ni vojáci reagovali. Na jednu stranu nemůžou uvěřit svému štěstí: mohou si s těmito ženami dělat, co chtějí, a díky nákladnímu autu plnému zásob nad nimi mají zdánlivě neomezenou moc. Na druhou stranu většinu z nich realita této situace uvádí do hlubokých rozpaků. Všichni cítí, že účast na této transakci degraduje nejen ony ženy, ale i vojáky, a dokonce i samotný pohlavní akt. Za povšimnutí také stojí, že ani na chvíli se zde neobjeví byť jen náznak soucitu s těmito hospodyněmi. Jsou to pouhé objekty, stejně neživé, „jako by byly vytesané z kamene“.

Podle Normana Lewise se po osvobození jižní Itálie stávalo takové chování čím dál častějším. Ve svých zápiscích líčí, jak jej navštívil italský šlechtic, který chtěl vědět, zda by nemohla jeho sestra pracovat v armádním nevěstinci. Když mu Lewis vysvětlil, že britská armáda žádné oficiální nevěstince nemá, aristokrat a jeho sestra zklamaně odešli. Jindy, když vyšetřoval závažné sexuální napadení mladé Italky, se mu otec traumatizované dívky snažil vnutit její sexuální služby. Jediné, co za to očekával, bylo jedno pořádné jídlo pro dceru.²

Takto zoufalí rozhodně nebyli pouze lidé v Neapoli, ba ani jen v Itálii. Celá generace mladých Němek se naučila považovat za zcela normální spát se sponeckými vojáky výměnou za tabulku čokolády. V nizozemském městečku Heerlen zastavila amerického střelce Roscoe Blunta dívka. Jakobynic se mě zeptala, jestli bych chtěl *ficken* nebo jen *kuszen*. Trvalo pár vteřin, než mi docvaklo, co mi vlastně nabízí.“ Když se zeptal, kolik jí je, řekla mu, že 12.³ V Maďarsku kvůli pohlavním chorobám hospitalizovali spousty dívek, často teprve třináctiletých. V Řecku zaznamenali pohlavní nemoci dokonce u děvčátek, kterým bylo pouhých 10 let.⁴

Alana Mooreheada, zpravodaje novin *Daily Express*, zasáhl tento rozklad morálky mnohem silněji než materiální zkáza, kterou viděl. Když bezprostředně po osvobození přijel do Neapole, sklíčeně psal o tom, jak viděl muže, ženy i děti rvát se o hrst sladkostí, které jim hodili příjíždějící vojáci; viděl pasáky a šmelináře prodávající falešnou brandy, dětské prostitutky, kterým bylo sotva 10 i šestileté chlapečky prodávající oplzlé pohlednice, sexuální služby svých sester, a dokonce i své vlastní.

Na celém seznamu lidských špinavostí a neřestí není podle mého soudu jediné, kterou by nebylo lze v oněch prvních několika měsících spatřit v Neapoli. To,

čeho jsme byli svědky v Neapoli, bylo skutečné mravní zhroucení obyvatelstva. Po nějakém pocitu sebeúcty a důstojnosti lidské nebylo ani potuchy, neboť zvířecí boj za existenci ovládl všechno. Jíst – to byla jediná věc, na které záleželo. Aby se najedly děti a aby ses najedl sám. Sehnat potravu i za cenu pokoreň a nepravosti, a když ses najedl, postarat se také trochu o teplo a střechu nad hlavou.⁵

Moorehead správně rozpoznal, že potrava už nepředstavovala pouze záležitost tělesnou, ale také morální. Po celé Evropě byly miliony hladovějících lidí ochotny obětovat veškeré své morální hodnoty, jen aby měly příště co jíst. Léta nouze skutečně změnila samotnou podstatu jídla. To, co v Británii považovali za právo každého člověka, se ve zbytku Evropy stalo výrazem moci, takže jistý britský voják mohl o Němce, která s ním spala, nakupovala mu a spravovala mu oblečení, bez obalu říci: „Byla úplně jako moje otrokyně.“⁶

Když uvažujeme o příbězích, jako je tento, jsou nám okamžitě zřejmé dvě věci. Zaprvé se zdá, že morální panoráma Evropy se změnilo k nepoznání úplně stejně jako panoráma skutečné. Těm, kdo si zvykli žít mezi troskami, už nepřipadalo na sutinách, jež je obklopovaly, nic zvláštního – a stejně tak mnoho Evropanek po válce nevidělo nic zvláštního na tom, že se musí prodávat za jídlo. Údiv nad úpadkem, který panoval v kontinentální Evropě, tak museli vyjadřovat ti, kdo přicházeli zvenčí.

Zadruhé je zřejmé, že když došlo na otázku přežití, ustoupila sexuální morálka, aspoň pro většinu lidí, do pozadí. Dokonce i jen domnělé ohrožení na životě některým zjevně stačilo, aby ospravedlnili svůj odklon od mravnosti – ostatně v atmosféře, kde bylo ohrožení časté a skutečné, se už takové pojmy zdály téměř bezvýznamné.

Rabování a krádeže

Potřeba sehnat jídlo hrála roli také v obrovském nárůstu trestných činů krádeže a rabování, což byl další průvodní jev války i poválečné doby. Mnoho Řeků vyrabovalo v roce 1941 místní obchody a skladiště, neboť měli hlad a předpokládali, že neukradnou-li jídlo oni sami, zrekvírují je okupující vojska.⁷ Partyzáni v Bělorusku zabavovali potraviny místním rolníkům, aby sami mohli přežít – a venkovanům, kteří je odmítali zásobit, jídlo jednoduše uloupili.⁸ Berlínské hospodyně v posledních dnech války vyplenily obchody i přes všudypřítomné výstrahy, že rabování se trestá smrtí.⁹ Vzhledem k tomu, že jim stejně hrozila smrt hladem, neměly moc co ztratit.

Velké množství krádeží a rabování během války i po ní nevznikalo jen z nutnosti. Dělo se to také zejména proto, že válka skýtala ke krádežím lepší příležitosti a také vystavovala lidi většímu pokušení. Je mnohem snazší vstoupit do budovy, jejíž okna a dveře vyrazilo bombardování, než je vlastnoručně vylamovat. A zůstane-li budova ve válečné zóně opuštěná, je lehké sebe sama

přesvědčit, že už se její majitelé nikdy nevrátí. Rabování opuštěných domů tak vypuklo daleko dříve, než se začal projevovat jakýkoli válečný nedostatek potravin či jiných věcí. Ve vesnicích v okolí Varšavy vykrádali lidé domovy svých sousedů téměř hned po vypuknutí války. Rodina Andrzeje C. například prchla před boji v září 1939. Když se o pár týdnů později vrátili, zjistili, že lidé odmontovali z jejich domu dokonce i některé části nosné konstrukce – rodiče tak museli opakovaně navštívit některé sousedy, aby získali zpět střešní trámy a další kusy svého obydlí.¹⁰

Jak válka postupovala celým kontinentem, šířily se s ní i krádeže a rabování, a to nejen v přímo zasažených zemích. Například v neutrálním Švédsku roku 1939 náhle prudce narostl počet trestních rozsudků a zůstal vysoký po celý zbytek války. Ve Stockholmu se od roku 1939 do roku 1945 počet krádeží téměř zečtyřnásobil.¹¹ To je dokonce horší bilance než řekneme ve Francii, kde se počet krádeží během války ztrojnásobil.¹² V některých oblastech Švýcarska, například v kantonu Basilej, se zase zdvojnásobila kriminalita mládeže.¹³ Sociologové se už dlouho snaží najít nějaké obecné vysvětlení toho, proč nárůstem kriminality trpěly i neutrální země. Jedinou věrohodnou příčinou byl – jak se zdá – hluboký pocit úzkosti, který zasáhl s příchodem války celou Evropu – sociální nestabilita se zřejmě rozšířila po celém kontinentu jako infekce.

Ve většině okupované Evropy se krádež stala něčím tak běžným, že ji lidé postupně přestali považovat vůbec za trestný čin. Protože místní četníky, policisty a státní orgány nahradili poskokové nacistů, krádeže a další zločiny se ve skutečnosti často považovaly za projevy odporu. Partyzáni okrádali rolníky, aby mohli dál bojovat právě v jejich jménu. Zemědělci prodávali jídlo na černém trhu, aby se nedostalo k okupantům. Lidé drancovali místní obchody proto, aby to neudělali dřív němečtí vojáci. Každá krádež i kšeftaření se daly obhájit, zvláště zpětně, protože takové obhajoby v sobě často skrývaly zrnko pravdy. Ve výsledku se tak svět mravních hodnot obrátil vzhůru nohama: jednání, dříve považované za nemorální, teď bylo povýšeno na morální povinnost.

Když postupující Spojenci začali konečně osvobozovat Evropu, příležitostí krást a rabovat přibýlo. Mnozí z místních četníků a starostů uprchli. Ty, kteří zůstali, Spojenci často takřka ihned po svém příjezdu zbavili úřadu a nahradili je nejnnutnějším personálem, sestávajícím z nezkušených vojenských úředníků, kteří pramálo rozuměli místním záležitostem. V nastalém chaosu vzalo veškeré zdání práva a pořádku za své: vlna kriminality, která se přehnalá Evropou, dalece převyšovala tu válečnou a až dodnes se žádná podobná nevyskytla. V bývalých německých provinciích Pomořansku a Slezsku vládla taková anarchie, že o nich představitelé nastupující polské správy slyšeli jako o „Divokém západě“. Zbigniew Ogrodzinski, jeden z prvních polských úředníků jmenovaných do Štětína (který právě v této době změnil jméno ze „Stettin“ na „Szczecin“), s sebou běžně nosil pistoli, aby se ochránil před pouličními lupiči a bandity, a musel ji pravidelně vytahovat. Jak uvedl britský vojenský lékař, který sloužil

ve stejném městě, „vražda, znásilnění, loupež a násilí byly tak běžné, že si jich už nikdo nevšímal“.¹⁴

Neapol, která se po svém osvobození na krátký čas stala největším zásobovacím přístavem na světě, se také zařadila mezi světová centra organizované krádeže. „Čokoláda a cigarety se kradly v obrovském množství a pak se zase prodávaly za neslýchané ceny,“ napsal Alan Moorehead roku 1945. „Kradla se i auta, třeba šedesát, sedmdesát vozů za noc (ale nebyli to vždy Italové). Odcizování zvláště cenných věcí jako pneumatik se stalo rozšířeným zaměstnáním.“¹⁵ Provizorní stánky po celém městě nepokrytě prodávaly kradené zboží z armádního majetku, které jim dodávali zkorumpovaní úředníci, mafiánské gangy, lupiči a skupiny vojenských zběhů, jež mezi sebou soutěžily, kdo vydrancuje více vlaků se spojeneckými zásobami.¹⁶ Na korbu armádních nákladních aut často naskakovaly dětské gangy a snažily se ukrást vše, co se dalo sebrat. Spojeneckým vojákům nakonec nezbývalo než je odstrašovat tím, že je po rukách sekali bajonetem – spousty dětí pak musely vyhledat lékařskou pomoc kvůli uťatým prstům.¹⁷

Z poválečného Berlína se dle slov jednoho historika stala „světová metropole zločinu“. V období po skončení války bylo ve městě měsíčně zatčeno 2 000 lidí, tedy o 800 procent více než před válkou. Začátkem roku 1946 docházelo v průměru k 240 loupežím denně a město dnem i nocí terorizovaly desítky organizovaných gangů.¹⁸ Jedna berlínská žena si do deníku zapsala, že „veškeré představy o vlastnictví se zcela rozpadly. Každý okrádá každého, protože byl sám okraden.“¹⁹ Ruth Andreas-Friedrichová, jiná Berlínanka, nazvala místní život „hrou na vyměňování“, při níž předměty putovaly od jednoho člověka ke druhému, aniž by někdo tušil, komu vlastně patří.²⁰ Podobné smýšlení se vyskytovalo všude po Evropě, jak jasně vyplývá ze slov jedné Maďarky: „Jednou nám ukradli něco Rusové, podruhé jsme jim to či ono štípaly my. Anebo naopak (...).“²¹ Celý koncept soukromého vlastnictví naprosto ztratil smysl.

Nouze nepochybně hrála v této vlně kriminality velkou roli, ale byly zde i další, neméně důležité činitele. Předně jakmile jednou krádež přestala být tabu, stalo se mnohem snazším jít krást znovu a znovu. Po šesti letech války se takové chování pro některé stalo životním stylem – ti, kdo přežívali díky drobným krádežím či nelegálním obchodům, s nimi neměli v úmyslu přestat jen proto, že válka skončila, zvláště když se strádání stále zhoršovalo.

Krádeže, které se po válce velmi rozšířily, patrně pramenily u mnoha pachatelů z jakési hlubší vnitřní potřeby. Zdá se, že mnozí prožívali vyložené nutkavou touhu krást, i když jim získané předměty byly naprosto k ničemu. Bývalí vysídleni často vyprávějí, jak kradli z restaurací ubrusy nebo „nějakou naprostou hloupost, třeba velký květináč“.²² Polka Maria Bielicka, která přežila čtyři roky věznění a pracovních táborů, tvrdí, že nutkavou potřebu něco vzít cítila téměř jako fyzický pud. Po válce ji i se sestrou Američané ubytovali na čas v německé vile, nedaleko od porcelánky, kde dřív musela pracovat.

Tak jsme tam se sestrou seděly a Wanda povídá: „Víš co, tenhle obrázek na stěně se mi líbí. Myslím, že si ho vezmu. Myslím, že za to všechno, co jsem si vytrpěla, si klidně jeden obrázek vzít můžu.“ A já jsem řekla: „Tamhle je nějaký porcelán. Hrozně se mi líbí. Otroučily jsme tolik let, abychom v té továrně vyráběly právě takový. Vezmu si ho.“²³

Druhý den ráno vrátily obě zahanbené dívky svou kořist tam, odkud ji vzaly.

Černý trh

Nejčastější přestupek po válce představovalo nakupování či prodávání zboží na černém trhu. I v tomto případě si lidé během války v duchu povýšili nelegální obchodování na odbojovou činnost – každý, kdo prodal své zboží, a zvláště potraviny, na černém trhu, odepřel je tím fakticky německým okupantům. Například ve Francii se ročně odvedlo na porážku o 350 000 zvířat méně, než tvrdily oficiální záznamy – tato zvířata skončila na stolech Francouzů namísto u okupantů.²⁴ Chovatelům mléčného skotu často nezbývalo nic jiného než prodávat na černém trhu, aby se vůbec uživil: vzhledem ke strašnému stavu dopravních sítí se nedalo spolehnout na každodenní výkup mléka, a tak si museli zajistit dostatečný odbyt prostřednictvím neoficiálních místních kontaktů. Po celé západní Evropě dosáhly tyto neoficiální sítě téměř stejných rozměrů jako oficiální trh. O východní Evropě, kde se nacisté záměrně snažili zabavit tolik jídla, kolik jen mohli, platilo totéž. Právě zde více než kde jinde byl černý trh naprosto nezbytný pro přežití a pro zemědělce a obchodníky se účast na něm stala téměř morální povinností – bez něj by zemřely hlady další statisíce Poláků, Ukrajinců a obyvatel Pobaltí.

Problém nelegálního obchodování spočíval v tom, že to byl už svou podstatou nespravedlivý systém. Zatímco přidělový systém fungoval tak, aby každý dostal vyváženou stravu a ti, kdo vykonávali těžkou manuální práci, stravu bohatší, černý trh zásoboval pouze ty, kdo si to mohli dovolit. Těsně před osvobozením Francie stálo máslo na černém trhu pět a půl krát více, než odpovídalo jeho oficiální ceně, a vajíčka byla dražší čtyřnásobně.²⁵ V důsledku toho se vajíčka a máslo zřídka dostaly na pulty oficiálních obchodů a vzhledem k jejich ceně je tak nikdo kromě bohatých lidí neměl šanci získat. Někteří zemědělci a obchodníci tento trh bezohledně využívali a k velkému znechucení svých krajanů se na něm nesmírně obohatili. V Řecku hromadili potravinoví spekulanti zásoby a ve větším množství je prodávali až tehdy, když zvěsti o zlepšení situace způsobily prudké snižování cen. „Celý svět se trápil nad osudem řeckého lidu,“ napsal rozhořčeně jeden zahraniční pozorovatel, „a Řekové zatím tyli z krve svých bratří.“²⁶ Československou poválečnou vládu pobuřovalo takové chování natolik, že za trestný čin obohacování se na úkor státu či jeho občanů během války hrozil trest pěti až deseti let vězení.²⁷

Ačkoli tedy bylo nelegální obchodování dost možná nevyhnutelné, a ve válečných časech občas dokonce ospravedlnitelné, po skončení bojů se ukázalo, že se z něj stal zvyk, který půjde jen těžko potlačit. Ve skutečnosti se po zhroucení veškerých správních a dopravních systémů i zákona a pořádku tento problém výrazně zhoršil. Ještě na podzim 1946 bylo obchodování na černém trhu tak běžné, že je většina lidí ani nepovažovala za trestnou činnost. „Téměř nepřeháním, když řeknu, že se každý muž, žena i dítě v západní Evropě více či méně účastní nějaké formy nelegálního obchodování,“ prohlásil předseda západoněmecké sekce UNRRA v dopise britskému ministerstvu zahraničí. „V rozsáhlých oblastech Evropy se bez toho vlastně téměř nedá přežít.“²⁸

Bylo zcela nemožné zachovat mezi lidmi úctu k zákonu, když ho celá populace každodenně porušovala. A to mělo zákonitě mravní následky. Dokonce i v Británii lidé vnímali, že takové jednání způsobilo úpadek morálky. Řečeno slovy Margaret Goreové, která roku 1945 pracovala u civilní organizace Pomocná letecká dopravní služba, „v Británii černý trh podryl poctivost lidí a myslím, že už jsme pak byli jako společnost mnohem nepoctivější. (...) Tehdy to začalo.“²⁹

Násilí

Krádeže a nelegální obchodování představovaly pro celou Evropu závažný problém, ale skutečně krizová byla vsudypřítomná hrozba násilí. Jak jsem již zmínil, extrémní násilí se pro mnohé stalo každodenní skutečností. Ke konci války si Němci zvykli na bombardování dnem i nocí – pohled na mrtvá těla mezi sutinami už pro ně nebyl ničím neobvyklým. V menší míře lze totéž říct o Británii, severní Francii, Nizozemsku, Belgii, Čechách a Moravě, Rakousku, Rumunsku, Maďarsku, Jugoslávii a Itálii. Obyvatelé východnějších částí Evropy často viděli, jak dělostřelectvo jejich města rozstřílelo na padrť a s nimi i množství lidí. Také miliony vojáků takové věci prožívaly každý den.

Mimo bojovou zónu bylo násilí stejně brutální a bez konce, i když mělo osobnější povahu. V tisících pracovních a koncentračních táborech po celé Evropě dozorcí vězně každodenně surově bili. Ve východní Evropě probíhaly hony na Židy a jejich následné vyvražďování. V severní Itálii střílení kolaborantů vyvolalo cyklus odvet a proti-odvet, který občas připomínal časy krevní msty.³⁰ Ty, kdo šířili v říši pomluvy či poplašné zprávy, čekalo zatčení a výprask, zběhové končili na šibenici a každý, kdo měl jiný názor či etnický původ než většina, mohl očekávat bití, vězení nebo i smrt. Než válka skončila, staly se takové jevy každodenní záležitostí. V důsledku toho už projevy extrémního násilí většinu Evropanů nejen nešokovaly, ale vlastně na nich ani nespátřovali nic zvláštního.

Není těžké si domyslet, že ti, kdo se opakovaně stávali oběťmi násilí, později sami často násilí páchali, jak dokazují i nesčetné psychologické studie. Roku

1946 vyjádřil generálporučík Sir Frederick Morgan, bývalý ředitel sekce UNRRA pro západní Německo, obavy ohledně některých židovských předáků, kteří byli osvobozeni z koncentračních táborů: „Tito židovští předáci jsou zoufalci, kteří se nezastaví před ničím. Zakusili na vlastní kůži prakticky všechno, co živý člověk může snést, a lidskému životu nepřipisují pražádnou hodnotu.“³¹ Totéž platilo i o těch, kdo v Německu vykonávali nucené práce. Podle studie UNRRA, zabývající se psychologickými problémy vysídlených osob, se u těchto lidí zcela běžně projevovala „agresivita a pohrdání zákonem“ a také řada dalších psychologických problémů, například „pocit méněcennosti (...) zatrpkllost a nedůtklivost“. Velká část vysídlenců vykazovala znaky extrémního cynismu: „Ani když se jim někdo zjevně snaží pomoci, nevěří, že to opravdu myslí upřímně.“³²

Oběti násilí se vyskytovaly všude a to i též můžeme říci do určité míry i o pachatelích. Ke konci války partyzáni, zapojení ve stále surovějším boji proti Němcům, ovládali většinu Řecka, celou Jugoslávii, Slovensko, většinu severní Itálie, významné části pobaltských států a rozsáhlé pásy Polska a Ukrajiny. Ve Francii odboj samostatně osvobodil nejméně patnáct *départementů* a měl pod kontrolou většinu jihu a západu země, ještě než Spojenci vůbec dorazili k Paříži.³³ Na mnoha těchto místech – zvláště v Jugoslávii, Itálii a Řecku – byla značná část násilí namířena nikoli proti Němcům, nýbrž proti fašistům a kolaborantům z řad místních obyvatel. Lidé, kteří toto násilí řídili, se teď dostali k moci.

Co se týče těch, kdo páchali kruté násilnosti pod záštitou nacistů a jejich spojenců, mnozí z nich padli do zajetí, mnozí další však dokázali uniknout v přestrojení za vysídlence nebo se jednoduše nenápadně zařadili zpátky do civilního života. Takových lidí existovaly desetitisíce a v mnoha směrech utrpěli stejnou psychickou újmu jako jejich oběti. Nesmíme zapomínat, že vojáci, kteří násilnosti páchali, nebyli ve většině případů psychopati, nýbrž patřili na začátku války mezi běžné členy společnosti. Podle jedné psychologické studie věnované takovým jedincům prožívali téměř všichni zpočátku krajní odpor k činům, které se od nich vyžadovaly, a mnozí z nich ještě dlouho nebyli schopni pokračovat v plnění svých povinností. Čím více toho však měli za sebou, tím méně se zdráhali připravit někoho o život a namísto toho začali prožívat zvrácené potěšení, ba euforii z porušování mravních norem.

Pro některé z těchto lidí se zabíjení stalo závislostí a svá zvěrstva páchali stále zvrácenějšími způsoby. V Chorvatsku ustašovci Srby nejen zabíjeli, nýbrž si našli čas usekávat ženám ňadra a kastrovat muže.³⁵ V Dramě v severovýchodním Řecku hráli bulharští vojáci fotbal s hlavami svých řeckých obětí.³⁶ V koncentračním táboře v Chelmnu zabíjeli němečtí dozorcí nemluvnata, která se nepodařilo zplynovat v nákladních autech, tím, že jim roztrhávali hlavičky o strom.³⁷ V Königsbergu (dnešním Kaliningradu) připoutali sovětské vojáky německým ženám nohy ke dvěma autům, která se pak rozjela v opačných směrech, a doslova tak roztrhla ženy vedví.³⁸ Ukrajínští partyzáni umučili řadu volyňských Poláků tím, že je rozsekali na kousky zemědělskými nástroji.³⁹

Polští partyzáni pak zase v odvetě mučili Ukrajince. „Sice jsem nikdy neviděl, že by některý z našich mužů nabodl dítě nebo nemluvně na špičku bajonetu a hodil ho do ohně, ale viděl jsem zuhelnatělá tělíčka polských miminek, která zemřela právě takto,“ řekl jeden z těchto partyzánů. „Pokud tohle nikdo od nás nedělal, byla to jediná ukrutnost, kterou jsme nespáchali.“⁴⁰ A takoví lidé se nyní stali součástí běžné evropské společnosti.

Jen tak na okraj: i sám Himmler si uvědomoval, že páchání krutých násilností může mít na psychiku jeho mužů neblahé účinky. Vydal proto velitelům SS pokyny, dle nichž měli zajistit, aby stres z neustálého zabíjení nevedl u jejich mužů k „brutalizaci“.⁴¹ To jasně ukazuje, jak hluboce byl morální řád převrácený: Himmler byl schopen považovat své esesáky za „oběti“ jejich vlastních zvrstev, aniž pomyslel na lidi, jež zabíjeli.

Znásilňování

Jedno téma propojuje mnohá předchozí, jež jsem dosud zmínil, a také předznamenává mnoho těch, která budu zkoumat později. Znásilňování ve válečné době ztělesňuje zneužití vojenské moci i svévolné použití násilí proti bezbranným civilistům. Za druhé světové války tento jev dosáhl dosud nevídaných rozměrů: během této války, zejména v její závěrečné fázi, došlo k více znásilněním než během kterékoli jiné války v dějinách. Primární motivací, zvláště bezprostředně po bitvě, byla pomsta – vinou institucionálních pochybení se však problém vymknul oběma znepráteným stranám z rukou. Dopady na morální i tělesné zdraví obyvatelstva byly strašlivé, zejména ve střední a východní Evropě, kde ke znásilněním docházelo nejvíce.

Znásilnění si lidé spojovali s válčením odjakživa – obecně lze říci, že čím brutálnější válka, tím pravděpodobněji se při ní vyskytne znásilňování nepřátelských žen.⁴² V závěrečných fázích druhé světové války se nejhorší případy znásilnění rozhodně odehrávaly v oblastech, kde se bojovalo nejintenzivněji, a dle Alaine Polczové si dokonce i samy ženy všimly, že největší nebezpečí jim hrozí během období těžkých bojů a těsně po nich.⁴³ Někteří svědkové tehdejších událostí dokonce naznačovali, že vzhledem k tomu, jak zuřivými bitvami tito vojáci prošli, bylo znásilňování nevyhnutelné: „Co naděláte?“ prohlásil jeden ruský důstojník. „Je to válka – z lidí se stávají bestie.“⁴⁴

Nejhorší situace panovala ve východní Evropě, v těch částech Slezska a Východního Pruska, kde sovětská vojska poprvé vstoupila na německé území. Znásilňování ovšem nezůstalo omezeno jen na oblasti, kde probíhaly boje. Ani zdaleka ne – ve skutečnosti se během války počet znásilnění zvýšil úplně všude, a to dokonce i tam, kde se vůbec nebojovalo. V Británii a Severním Irsku například mezi lety 1939 a 1945 narostl výskyt sexuálních trestných činů včetně znásilnění o téměř 50 procent, což ve společnosti vyvolalo obrovské znepokojení.⁴⁵

Pro nezměrný nárůst počtu znásilnění, který v Evropě nastal během závěrečného období války a těsně po ní, neexistuje žádné jednoduché vysvětlení. Lze však vidět jednoznačné trendy, které jsou společné celému kontinentu. Jako vždy byla situace na východní frontě mnohem závažnější než na západní. Ačkoli se tohoto zločinu občas dopouštěli i civilisté, jednalo se v naprosté většině o problém vojenský: spojenecké armády, směřující ze všech stran do Německa, doprovázela spolu s dalšími zločiny i vlna sexuálního násilí. Znásilňování bývalo obvykle nejzávažnější tam, kde vládl chaos, například na územích, kde těsně předtím probíhaly těžké boje, nebo u jednotek s chabou disciplínou. A hlavně bylo nesrovnatelně horší v dobývaných zemích než v těch osvobozovaných. To naznačuje, že důležitou, ba možná hlavní příčinu masového znásilňování během roku 1945 představovaly pomsta a touha ovládat.

Studie ukazují, že válečné znásilňování bývá mimořádně brutální a mimořádně rozšířené zvláště tam, kde je mezi okupujícími vojsky a civilním obyvatelstvem výraznější kulturní předěl, a události druhé světové války tuto teorii rozhodně potvrzují.⁴⁶ Obzvláště nechvalně prosluly francouzské koloniální jednotky v Bavorsku. Angličanka Christabel Bielenbergová, která žila ve vesnici nedaleko pohoří Černý les, vypráví, jak marocké oddíly „prošly naším údolím nahoru i dolů a všude znásilňovaly“, jakmile dorazily. Později je nahradili vojáci ze Sahary, kteří „přišli v noci, obstoupili každý dům ve vesnici a znásilnili každou ženu mezi 12 a 80 lety“.⁴⁷ V Tübingenu znásilňovaly marocké jednotky dívky sotva dvanáctileté i sedmdesátileté babičky.⁴⁸ Hrůzu těchto žen ještě umocňoval cizí vzhled útočníků, zvláště po letech nacistické rasové propagandy.⁴⁹

Kulturní předěl hrál roli i na východní frontě. Pohrdání, se kterým mnozí němečtí vojáci pohlíželi na východní *Untermenschen* (podlidí), jistě při invazi do Sovětského svazu přispělo k jejich krutému zacházení s ukrajinskými a ruskými ženami. Vasilij Grossman hovořil s jednou učitelkou, kterou znásilnil německý důstojník, jenž jí vyhrožoval, že zastřelí její šestiměsíční děťátko.⁵⁰ Jiná ruská učitelka jménem Žeňa Děmjanovová popsala, jak ji hromadně znásilnilo více než tucet německých vojáků poté, co ji jeden zmrskal bičem na koně: „Roztrhali mě na kusy,“ napsala. „(..) Je ze mě jen mrtvé tělo.“⁵¹

Když se vítr obrátil a Rudá armáda obsazovala střední a jihovýchodní Evropu, i její vojáky ovlivňovaly rasové a kulturní pohnutky. Například v Bulharsku v porovnání s jeho sousedy k téměř žádnému znásilňování nedošlo – zčásti proto, že byla přicházející armáda mnohem disciplinovanější než některé jiné, ale také proto, že Bulharsko sdílelo s Ruskem podobnou kulturu i jazyk a mezi oběma zeměmi panoval už 100 let přátelský vztah.⁵² Když sem Rudá armáda dorazila, většina Bulharů ji nadšeně vítala. Naproti tomu jazyk i kultura Rumunska se od Rusů velice lišily a země proti nim až do roku 1944 vedla zuřivou válku. V důsledku toho trpěly Rumunky více než Bulharky.

V Maďarsku a Rakousku byl úděl žen ještě horší, v některých oblastech opravdu strašlivý. I zde se projevil značný kulturní rozdíl mezi oběma stranami,

tentokrát však sovětské nepřátelství přizívovala skutečnost, že Maďaři a Rakušané byli na rozdíl od Rumunů v době příchodu Rudé armády se Sovětským svazem stále ještě ve válce. Mnoho žen v oblasti kolem Csákváru, západně od Budapešti, bylo znásilněno tak agresivně, že jim síla útoku narušila páteř. Alaine Polczová, dvacetiletá Maďarka z Transylvánie, takto utrpěla bolestivá, ale naštěstí ne trvalá poranění páteře. Během období několika týdnů ji znásilnili opakovaně a ona pravidelně ztrácela přehled o tom, kolik mužů ji během dané noci napadlo. „Tohle nemělo s objetím a sexem nic společného,“ napsala později. „Tohle nemělo nic společného vůbec s ničím. Prostě to bylo násilí – teď si to uvědomuji, když o tom píšu. Nic jiného. Bylo to násilí.“ Šízralo ji také vědomí, že „tohle se děje po celé zemi“.⁵³

Zdaleka nejvíce se však znásilňovalo v Německu. Ve Východním Prusku, Slezsku a Pomořansku byly při orgiích vpravdě středověkého násilí znásilněny a poté zavražděny desetitisíce žen. Marii Naumannovou, mladou matku z pomořanského Bärwaldu, dav vojáků znásilnil a pak oběsil ve stodole vedle jejího manžela, zatímco její děti na podlaze pod ní uškrtli provazem. Jacísi polští civilisté ji stále ještě živou odřízli a ptali se, kdo jí to provedl – když jim však řekla, že Rusové, označili ji za lhářku a zbili ji. Protože se nedokázala vyrovnat s tím, co se jí stalo, pokusila se utopit v nedalekém potoce, ale nedokázala to. Celá promočená zamířila do bytu jedné známé, kde narazila na dalšího ruského důstojníka, který ji znovu znásilnil. Krátce poté, co odešel, se objevili další čtyři sovětské vojáci a znásilnili ji „nepřirozeným způsobem“. Když s ní skončili, zkopali ji do bezvědomí. Probrala se, když do místnosti vstoupili další dva vojáci, „ale nechali mě být, protože jsem byla víc mrtvá než živá“.⁵⁴

Německé projekty orální historie, církevní archivy a také německá vláda shromáždily tisíce podobných příběhů. Tato tvrzení dokládají i sovětské zdroje. Paměti ruských důstojníků, například Lva Kopeleva či Alexandra Solženicyna, popisují scény rozsáhlého znásilňování a stejná líčení najdeme i v několikerych hlášeních o sovětských excesech, vyhotovených ruskou tajnou policií NKVD v roce 1945.⁵⁵

Jak Rudá armáda postupovala Slezskem a Pomořanskem směrem k Berlínu, znásilňování pokračovalo. Obrovské množství žen bylo znásilněno hromadně, často znovu a znovu v průběhu několika nocí. Jedna žena Vasiliji Grossmanovi řekla, že „dnes ji znásilnilo již 10 mužů“.⁵⁶ Berlíňanku Hannelore Thielovou jich znásilnilo „sedm v řadě. Jak zvířata.“⁵⁷ Jinou ženu v Berlíně chytili, když se schovávala za hromadou uhlí ve sklepě svého domu: „Dvacet tři vojáků, jeden za druhým,“ vypověděla později. „Museli mě v nemocnici sešívát. Už nikdy nechci nic mít s žádným mužem.“⁵⁸ Karl August Knorr, německý důstojník ve Východním Prusku, tvrdí, že zachránil několik desítek žen z vily, kde „je znásilňovali v průměru šedesátkrát až sedmdesátkrát za den“.⁵⁹ A seznam by mohl pokračovat.

Výpovědi o znásilňování během roku 1945 nás podobně jako výpovědi o dalších zločinech v průběhu války nejvíce znechucují hlavně tím, že jich je tolik. Příběhy zaznamenané ve Spolkovém archivu v Koblenzi zní stejně monotónně jako líčení židovských masakrů, popisovaných během Norimberského procesu – nejnesnesitelnější je nakonec právě nekonečné opakování hrůz. V některých částech střední Evropy nebylo znásilňování souborem ojedinělých případů, nýbrž kolektivní zkušeností celé ženské populace. Ve Vídni nahlásili lékaři a kliniky 87 000 znásilněných žen.⁶⁰ V Berlíně byla situace ještě horší, mluví se o 110 000 obětech.⁶¹ Na východě země, zvláště v oblastech nedaleko sovětských kasáren, trvala neustálá hrozba útoku až do konce roku 1948.⁶² Odhaduje se, že v Německu byly celkově v období po válce znásilněny téměř dva miliony žen.⁶³

Nalézt údaje o Maďarsku už je těžší. Zatímco v Německu a Rakousku se znásilňování po válce pečlivě dokumentovalo, v Maďarsku je poválečná komunistická vláda popírala. Pořádné studie se tak mohly začít provádět až po roce 1989 a v té době už bylo řadu informací obtížné získat. Hrubé odhady založené na nemocničních záznamech naznačují, že sovětští vojáci znásilnili 50 000 až 200 000 Maďarek.⁶⁴ Zanedbatelné nejsou ani počty v západní Evropě, ačkoli jsou mnohem nižší. Například armáda Spojených států je viněna z toho, že v letech 1942 až 1945 znásilnila v severní Africe a západní Evropě nejméně 17 000 civilistek.⁶⁵

Poválečné sexuální násilí a zneužívání mělo rozsáhlé důsledky. I přes dva miliony nelegálních potratů, každoročně prováděných v Německu, se Němkám narodilo 150 000 až 200 000 „cizích dětí“, některé z nich v důsledku znásilnění. Mnoho z těchto dětí muselo po zbytek života trpět záští svých matek.⁶⁶ Značná část žen se nakazila pohlavními nemocemi – v některých oblastech až 60 procent. Většinou existovala jen malá šance na uzdravení, vzhledem k tomu, že jediná injekce antibiotik stála v Německu v srpnu 1945 stejně jako kilo pravé kávy.⁶⁷ S takovými tělesnými obtížemi přicházely i emocionální a psychické následky – nejen pro ty, které trpěly přímo, ale pro ženy obecně. Protože jich bylo tolik degradováno na pouhou válečnou kořist, všechny ženy si z toho odnesly ponaučení, že nejsou nikdy v bezpečí a že pro svět, jemuž vládnou muži, mají hodnotu jen kvůli jedné věci. Ženy v rozsáhlých oblastech Evropy tak musely žít v neustálé úzkosti.⁶⁸

Nesmíme zapomínat, že tento masový fenomén zasáhl i muže. Mnoho z nich se muselo dívat na to, jak jsou znásilňovány jejich manželky, matky, sestry a dcery. Ti, kteří se pokusili zasáhnout, byli často zastřeleni, ale naprostá většina německých mužů prostě jen přihlížela a až do smrti se pak pro svou nemohoucnost trýznila. V Maďarsku, Rakousku a Německu tak masové znásilňování neznamenal „jen“ traumatizující a ponižující zkušenost pro ženy, ale také zbavovalo silnější pohlaví mužnosti. Tento jev zasáhl i ty, kteří se během osvobozování nacházeli daleko od domova, neboť po návratu domů našli své

manželky či milé nenávratně změněné utrpením, jímž prošly. Mnozí se nedokázali s touto změnou vyrovnat a své manželky opustili, čímž jen prohloubili jejich trápení. Strach z manželovy reakce vedl mnohé ženy k tomu, že své prožitky tajily, a obrovské množství jich tak zamlčelo, že se nakazily pohlavní nemocí, šly na potrat, nebo dokonce porodily „ruské dítě“. ⁶⁹ V důsledku těchto rozmanitých tlaků na manželské vztahy se v poválečném Německu oproti stavu před válkou zdvojnásobila rozvodovost – jako ostatně v celé Evropě. ⁷⁰

Nakonec je také důležité pamatovat na to, jaký vliv mělo rutinní znásilňování a zneužívání žen na vojáky, kteří si v takovém chování libovali, zvláště vzhledem k tomu, že naprostá většina z nich za své činy nikdy nebyla ani v nejmenším potrestána. Skutečnost, že výskyt znásilnění byl vysoký ještě několik let po válce, svědčí o tom, že toto chování nemotivovala pouze pomsta, jak mnozí tvrdí – namísto toho čelíme mnohem znepokojivější myšlence, že plno vojáků znásilňovalo prostě proto, že mohli. ⁷¹

V dobových výpovědích vojáků se odráží přesvědčení, že mají na sex právo, a bude-li to nutné, vymohou si ho i silou: „Osvobodili jsme vás a vy nám odmítáte takovou maličkost?“ „Potřebuju ženskou! Za tohle jsem prolil krev!“ „Amíci i Angláni mají cigarety a čokoládu, které dávají německým slečinkám, aby je nemuseli znásilňovat. Rusáci nemají ani jedno.“ ⁷² V prostředí, kde měli vojáci nad ženami neomezenou moc, kde člověku stěží hrozilo nějaké potrestání a kde si sexuálního násilí užívali všichni jeho přátelé, se znásilnění stalo něčím zcela běžným. Když tedy například jeden z Grossmanových kolegů-válečných zpravodajů znásilnil ruskou dívku, která do jejich pokojů utekla před davem opilých vojáků venku, neudělal to proto, že by byl zrůda, ale zkrátka proto, že nemohl „odolat pokušení“. ⁷³

Muži, které dnes Američané nazývají „nejskvělejší generací“, nebyli všichni takoví obětaví hrdinové, jak jsou často zobrazováni – významnou část z nich tvořili také zloději, rabovači a násilníci toho nejhoršího typu. Statisíce spojeneckých vojáků, zvláště těch z Rudé armády, patřily také k sériovým pachatelům znásilnění. Jak polemizoval Lev Kopelev:

Ostudu nechme stranou – co ale ti vojáci, kteří po desítkách stojí frontu na Němku, kteří znásilňují malé holčičky, zabíjejí staré ženy? Vráti se teď do našich měst, k našim ženám a holčičkám. Tisíce a tisíce potenciálních zločinců – a dvojnásob nebezpečných, neboť se navracejí s reputací hrdinů. ⁷⁴

Po skončení své vojenské služby se tito muži rozplynuli mezi evropským obyvatelstvem, ale také se vrátili do Kanady, Ameriky, Austrálie a dalších zemí po celém světě. Zda a jak po válce ovlivňovali postoje vůči ženám ve svých vlastních zemích, by bylo skutečně zajímavé vyzkoumat.

Morálka a děti

Vzhledem k atmosféře, která po skončení války panovala, není překvapivé, že si po celé Evropě lidé dělali starosti s tím, jak vyrůstají evropské děti. Nejenže žily v neustálém fyzickém ohrožení – již jsme slyšeli příběhy o dětech, které si hrály v muničních skladech, běhaly přes minové pole pro maliny rostoucí na druhé straně, nebo dokonce odpálily protitankovou střelou, kterou našly povalovat se u silnice – ale stejně závažně byly ohroženy i morálně. Psychická újma, kterou utrpěly, byla dobře patrná na jejich hrách. Matky si zoufaly, když viděly, jak si jejich děti hrají „na nálety“ nebo „Frau komm“ (věta užívaná ruskými vojáky, když si vybrali Němku, kterou chtěli znásilnit).⁷⁵ Podplukovníka Williama Byford-Jonese šokovalo, když v Berlíně viděl jednoduchou kresbičku oběšeného muže, která se opakovala na třech stranách budovy celkem patnáctkrát. Podle zaměstnance v sirotčinci Armády spásy oblékali němečtí sirotci, s nimiž pracoval, své panenky vždy do uniforem, zatímco pokud se někdo v uniformě přiblížil k osiřelým dětem vysídlenců, většina z nich křičela strachem.⁷⁶

Jak už jsem uvedl dříve, tehdejší děti potkaly muže bez uniformy jen zřídka – ba v některých částech Evropy potkaly zřídka jakéhokoli muže. Tento nedostatek mužských vzorů, spojený s úbytkem dospělých autorit, měl na dětské chování velmi špatný vliv. V Británii stoupla během války kriminalita mládeže téměř o 40 procent, zvláště trestné činy vloupání, svévolného poškozování a krádeže (jejíž výskyt se více než zdvojnásobil).⁷⁷ Také v Německu se podle statistik, které nechal vypracovat Martin Bormann, kriminalita mládeže mezi lety 1937 a 1942 více než zdvojnásobila a do roku 1943 stále stoupala. V některých městech, například Hamburku, se během války dokonce ztrojnásobila.⁷⁸ V polovině roku 1945 přicházely ze sovětské zóny Německa zprávy o „dětských zločincích“, kteří přepadají a někdy i zabíjejí lidi kvůli jídlu a penězům. Protože na ně rodiče dostatečně nedohlíželi, nebo tyto děti rodiče vůbec neměly, stali se z nich „malí divoši“.⁷⁹

Nejvíce obav vyvolávaly německé děti. Někteří lidé věřili, že jsou od přírody nebezpečné, jednoduše kvůli své německé krvi. Norové masově volali po vyhoštění všech dětí, jež zplodili němečtí vojáci, a argumentovali tím, že by z nich v budoucnosti mohla vyrůst pátá kolona nacismu. Na základě stejného eugenického principu, který umožnil nacistům věřit, že jsou nadřazená rasa, nyní lidé německé děti označovali za budoucí hrozbu.⁸⁰

V Německu samotném si Spojenci více než o malé děti dělali starosti o dospívající. Tehdejší německé mládeži byla po celý život vštěpována nacistická ideologie, během dvanácti let školy i při povinné účasti v nacistických mládežnických skupinách, k nimž patřily Bund Deutscher Mädel (Liga německých dívek) či Hitlerjugend (Hitlerova mládež). Mnozí se obávali, že tuto generaci dětí už možná nepůjde zachránit. Britští vojáci, zapojení v bojích v letech 1944 a 1945, si často všimli, že „čím mladší Němec, tím arogantnější a „panovačtější““. Major